

Rationele democratie

Rationalisering van het beleid is een voorwaarde voor de democratisering van het beleid, verkondigde Mevr. B. G. Zandstra-Andela op het in december georganiseerde SISWO-congres over beleidsanalyse 1). Willen we democratiseren dan moeten we dus eerst rationaliseren, waarmee overigens nog niet is gezegd dat rationalisering democratisering tot gevolg heeft.

Wat is rationalisering? Mevr. Zandstra gebruikt een definitie van Prof. Dr. A. Hoogerwerf. Volgens hem is rationaliteit: „De mate waarin het gedrag op het kiezen en bereiken van doeleinden is gericht, en de mate waarin het gedrag tot het bereiken van de gekozen doeleinden leidt m.a.w. effectief is”. Deze onduidelijke definitie komt erop neer dat de doeleinden en de middelen van het beleid duidelijk moeten worden aangegeven. Het gaat overigens volgens Mevr. Zandstra niet alleen om de formulering van de doelstellingen, maar ook om de hiërarchie der doelstellingen, van een vage abstracte en complexe hoofddoelstelling via subdoelstellingen naar enkelvoudige doelstellingen. Deze enkelvoudige doelstellingen moeten zodanig worden geformuleerd dat ze gekwantificeerd kunnen worden. Rationalisering van het beleid gaat dus gepaard met het formuleren van een aantal operationele relaties tussen rangschikbare doeleinden en middelen. Hierbij moeten alle voor- en nadelen van het beleid worden opgespoord, terwijl dat beleid voortdurend moet worden geëvalueerd, om zowel de doelstellingen als de instrumenten te kunnen bijstellen.

Sinds 1971 probeert in Nederland de Commissie voor de Ontwikkeling van Beleidsanalyse, de COBA, waarvan Mevr. Zandstra secretaris is, het overheidsbeleid te rationaliseren. Mevr. Zandstra deed o.a. verslag van de COBA in *ESB* van 14 maart jl. Ook de Stichting Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven beweegt zich op dit terrein. Ondanks het goede werk van beide instellingen is men in Nederland nog niet ver gevorderd met het toepassen van de beleidsanalyse. „De grootste moeilijkheid ligt bij het formuleren van de doeleinden. Er bestaat bij politici weerzin tegen een duidelijke keuze en een operationele formulering van de doeleinden en van de middelen”, sprak Prof. Koopmans op het hierboven genoemde SISWO-congres 2).

Indien rationalisering voorwaarde is voor de democratisering is het in Nederland slecht met de democratie gesteld. Onder democratisering verstaat Mevr. Zandstra: „Het vergroten van de mogelijkheden voor de burgers om het beleid van de overheid direct of indirect te beïnvloeden”. De link die zij tussen rationalisering en democratisering legt, is

duidelijk. Democratisering is namelijk slechts mogelijk indien er duidelijkheid bestaat over het beleid dat wordt gevoerd en over de personen die voor dat beleid verantwoordelijk zijn. Die duidelijkheid wordt slechts verkregen door rationalisering van het beleid.

Uit het bovenstaande citaat van Prof. Koopmans blijkt dat die duidelijkheid niet bestaat. Waarom bestaat er bij politici weerzin tegen de duidelijkheid? Volgens Prof. Koopmans zijn politici irrationeel omdat bij de uitvoering van het overheidsbeleid coalities moeten worden gevormd. Het bepalen van prioriteiten betekent dat de wensen van één of enkele coalitiegenoten worden gehonoreerd en dat andere coalitiegenoten niet aan hun trekken komen. Daarom bevatten regeringsprogramma's volgens Prof. Koopmans niet één of enkele, maar vele prioriteiten en daarom zijn de formuleringen in regeringsprogramma's veelal niet operationeel, maar kwalitatief en laten zij veel ruimte voor interpretatie: „het zich voor lange termijn vastleggen past niet bij het compromissaire karakter van het huidige politieke beslissingsproces”. Door deze gebreken aan onze democratie hebben de burgers en ook de volgende generatie van bestuurders onvoldoende inzicht in welk overheidsbeleid wordt gevoerd, wie voor dat beleid verantwoordelijk is en hoe dat beleid wordt gevoerd, aldus Mevr. Zandstra. Na deze opmerking besloot zij haar betoog met de aan het begin van deze bijdrage genoemde conclusie.

Beleidsanalisten wijzen ons er voortdurend op dat schaarse middelen inefficiënt door de overheid worden gebruikt, waardoor een optimale allocatie wordt belemmerd. Mevr. Zandstra benadrukte nu eens niet die economische kant van de beleidsanalyse, maar de maatschappelijke kant. Misschien wordt er hierdoor beter naar de beleidsanalisten geluisterd. Zo niet, dan zou men voorzichtig de conclusie kunnen trekken dat politici, die tegen rationalisering van het overheidsbeleid zijn, ondemocratisch zijn.

L. Hoffman

1) Drs. B. G. Zandstra-Andela, De rationalisering en democratisering van het beleid, afgedrukt in *Openbare uitgaven*, april 1973, blz. 30-37.

2) Prof. Dr. L. Koopmans, Planning versus de consensus-gedachte, eveneens afgedrukt in *Openbare uitgaven*, april 1973, blz. 38-43.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Rationele democratie	569
Column	
Pakhuizen vol economische kennis, door Prof. Dr. J. Wemelsfelder .	571
<i>Prof. Dr. J. P. I. van der Wilde:</i>	
Perifere detailhandelsvestigingen	572
<i>Prof. Dr. Ir. J. Goudriaan:</i>	
Nationale en internationale elementen van chronische inflatie; de surséance van Amerika; maatregelen tot herstel en preventie (II)	576
Fisconomie	
Het budgettaire perspectief voor het kabinet-Den Uyl (II), door Prof. Dr. L. Koopmans	580
Notitie	
De fiscale positie van bejaarden, door C. P. A. Bakker	582
<i>Drs. H. J. Tankink:</i>	
Opmerkingen over de Wet Kapitaaluitgaven Lagere Publiekrechtelijke Lichamen	583
Ingezonden	
Heeft de spreidingspolitiek werkelijk zo weinig kans van slagen?, door Dr. J. J. van Duijn, met naschrift door Prof. Dr. J. G. Lambooy	585
Boekennieuws	
W. L. Henderson en L. C. Ledebur: Urban economics: processes and problems, door Drs. H. N. Hoogendonk	588
Prof. Dr. H. C. Kuiler: Inleiding tot de vervoers- en havenconomie, door Drs. P. van Zuuren	590

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies. (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam¹
Lange Haven 141, Schiedam,
tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Pakhuizen vol economische kennis

Aangezien de Amerikanen alles proberen uit te rekenen wat er maar in cijferreeksen uitdrukbaar is, hebben we sedert kort ook inzicht in de ontwikkeling van de produktie van tijdschriftartikelen op economisch gebied 1). Wanneer we de cijfers zien slaat de schrik om het hart. We zouden ook hier kunnen uitroepen: „Waar gaat dat heen?”

Binnen een periode van 7 ½ jaar zal de voorraad economische kennis — bij de huidige exponentiële groei — meer dan verdubbeld zijn. Men kan op deze manier berekenen dat na verloop van tijd de aardkorst bedekt is met een dikke laag economische tijdschriftartikelen. Dit roept in elk geval een aantal rapportvan-Rome-achtige vragen op: Wat zijn de oorzaken van deze groei? Wat zijn de gevolgen? Waar liggen de grenzen?

In theorie is het mogelijke aanbod van kennis waarschijnlijk onbeperkt. Iedere poging tot het geven van wetenschappelijke antwoorden op economische vragen leidt veelal tot een groter aantal nieuwe vragen dan de antwoorden die er gegeven zijn. De nieuwe vragen leiden weer tot nieuwe antwoorden en deze weer tot vragen en dit ad infinitum.

Ook het aantal combinaties dat men kan maken met hypothetische gedragspatronen en daaruit gederiveerde conclusies lijkt onbeperkt. De groei-beperking moet dus veeleer liggen in het aantal mensen dat in staat en bereid is om vragen te stellen en antwoorden te geven; de wetenschappelijk geschoolden. De hoge correlatie tussen de groei van het aanbod van wetenschappelijk personeel en het aanbod van tijdschriftartikelen geeft iets weer van de krachten die aan de aanbodkant werken.

Gedeeltelijk scheidt dit aanbod door voortschrijdende differentiatie naar nieuwe specialisaties zijn eigen vraag, maar ook per onderwerp lijkt de groei van het aanbod exponentieel. Aangezien het absorptievermogen van een wetenschapsbeoefenaar nu niet groter lijkt dan in 1870 wijst dit alles op relatieve overproduktie en waarschijnlijke indigestie.

Er is klaarblijkelijk geen marktmechanisme dat deze overproduktie afremt. De top-tijdschriften selecteren weliswaar steeds scherper, maar nieuwe tijdschriften schieten als paddestoelen uit de grond. Dat er geen krachtige in-

vloed van de markt is, blijkt uit het feit, dat leveranciers van kennis en inzicht voor hun werk een uurloon verdienen dat ver beneden dat van een ongeschoolde ligt, terwijl op langere termijn het uurtarief veeleer relatief slechter dan beter lijkt te worden.

Men moet vaak zelfs geld toegeven om eigen publikatie te mogen aanschouwen. Er wordt allerwegen druk gewerkt met subsidies aan auteurs of tijdschriften. Wanneer we met de maat van economen meten, dan zouden we de economische betekenis van deze tijdschriftenproduktie voor de maatschappij kunnen afmeten aan de toegevoegde waarde (dus de honoraria). In dit geval is voor de maatschappij economische kennis — in geld uitgedrukt — kennelijk niet veel waard.

Natuurlijk speelt hierbij een rol dat bibliotheken kennis gratis uitlenen, waardoor de gegevens over honoraria van schrijvers van tijdschriftartikelen (na aftrek van subsidies) een ondergewaardeerde index vormen van de economische waardering van de maatschappij voor dit soort werk. Zou het beeld echter ten principale veranderen als er per gebruikt tijdschriftartikel of per verspreid idee (gesteld dat dat mogelijk zou zijn) royalties betaald zouden moeten worden?

Wat het laatste betreft, is er namelijk nog iets dat de aandacht trekt. 75% van de citaten in economische tijdschriften heeft betrekking op publikaties jonger dan 10 jaar. Men zou dus geneigd zijn om te denken dat kennis zeer snel verouderd. Hiermee stuiten we echter op een paradox. Wanneer we namelijk letten op de inhoud van de leerstof „Inleiding theoretische economie” voor aankomende academici anno 1973 en we vergelijken die met die van 25 jaar geleden, dan zijn die verschillen niet zo groot.

Het aantal onderwerpen is uitgebreid en de mathematisering toegenomen.

Globaal geschat is er na 25 jaar, een toeneming van de omvang van de leerstof van 15 à 20% 2). De rest is in grote lijnen bij het oude gebleven. Voor het up to date houden van theoretische basiskennis staat het aanbod van nieuwe kennis blijkbaar in een wanverhouding tot de vraag ernaar uit hoofde van leerstofvernieuwing. Ook hierin ligt dus geen bron voor een speciale extra vraag naar wetenschappelijke publikaties.

Blijkbaar is er voor economische inzichten geen markt à la die van het aardgas, de pornografie of het beroepsvoetbal. Veeleer lijkt er sprake van een actieve club hobbyisten die erop uit is om een primaire drift — de drift tot het laten zien van eigen werk — te bevredigen en daarvoor de nodige offers wil brengen. Er is geen marktmechanisme dat dit driftleven kan temperen. Het werkt althans zeer zwak.

Wanneer het gestelde bij benadering juist is, dan kunnen de grenzen aan de groei wel worden aangegeven. Wanneer we ervan uitgaan, dat de gemiddelde wetenschappelijke publicist ongeveer 35 à 40 jaar is, hangt verdere groei af van de toeneming van het aantal jonge ambitieuze wetenschapsbeoefenaars, die graag werkend lid willen worden van de nationale en internationale hobbyclub van wetenschappelijke publicisten. (Benjamin Ward spreekt zelfs van de internationale club van puzzelaars 3)).

De grenzen aan de groei zijn dan de grenzen aan de mogelijkheden tot verdere academisering van het onderwijs. Deze zijn stellig eindig.

Misschien is in dit opzicht het einde van de groei in West-Europa en Amerika, met de enorme vlucht van het academisch onderwijs, eerder in zicht dan de omhoogschietende cijferreeksen doen vermoeden.

Zou het voor het wel en wee van de nationale economieën veel uitmaken of dit einde wat vroeger of wat later komt?

1) *Journal of economic literature*, september 1971, maart 1972 en maart 1973.

2) Eigen schatting, die uiteraard niet anders dan globaal kan zijn.

3) B. Ward, *What is wrong with economics*, MacMillan, 1972.

Perifere detailhandelsvestigingen

PROF. DR. J. P. I. VAN DER WILDE*

Het verschijnsel van de vernieuwing is in de detailhandel zo alledaags geworden dat het moeite kost vernieuwing en detailhandel niet te identificeren. Dat komt echter niet in de eerste plaats door de inventiviteit van de ondernemer. Het zoeken naar neue Kombinationen is in de detailhandel bittere noodzaak én uit hoofde van de voortdurend stijgende kosten van een winkelvoorziening (huisvesting, lonen enz.) én als gevolg van de elkaar snel opvolgende problemen op het terrein van de ruimtelijke ordening; voor de detailhandel de vestigingsplaatsproblematiek. Het is logisch dat detaillisten onder deze omstandigheden zoeken naar vestigingsplaatsen waar hoge omzetten kunnen worden bereikt tegen lage kosten.

De perifere vestiging lijkt een vondst. De lage grondkosten en veelal ook lage huisvestings- en inrichtingskosten maken het zeker in theorie mogelijk de combinatie hoge omzet en lage kosten te bereiken. Jammer dat deze oplossingen zo weinig rekening houden met de omgeving. De wet van vraag en aanbod is niet alleen heersend. Vraag en aanbod functioneren binnen de samenleving. De samenleving heeft zich dan ook met man en macht op het vraagstuk van de perifere detailhandelsvestiging geworpen.

Het probleem

Reeds geruime tijd presenteert zich in Nederland hier en daar op gemeentelijk niveau het vraagstuk van de solitaire vestiging. In een oude fabriek of schuur worden detailhandelsvestigingen opgezet die daar kunnen floreren buiten de gemeentelijke planning om. Bij het verschijnen van zo'n vestiging lopen de ondernemers in het betrokken gebied te hoop omdat zij de hoge kosten op de daarvoor aangewezen vestigingsplaatsen betalen, terwijl anderen die kosten niet hebben. Zij zien hierin een door de overheid in het leven geroepen ongelijkheid van concurrentievoorwaarden.

Dit verschijnsel staat niet op zichzelf. Het optreden als detailhandelsondernemingen door zelfbedieningsgroot-handelsbedrijven en de vestiging van detailhandels-ondernemingen — al of niet als voormalige cash-and-carry-bedrijven — op voor de industrie aangewezen vestigings-terreinen is een ander voorbeeld van dezelfde ontwikkeling. Deze detailhandelsactiviteiten moeten mede worden gezien in het licht van de ontwikkeling van „superstores” in het buitenland. De laatstgenoemde ontwikkeling is over de grens opvallender dan in Nederland; sprekend is tabel 1. De Nederlandse vestigingen zijn blijkens de tabel kleiner. Dat blijkt ook uit tabel 2.

De definitie van Tanburn in *Superstores in the 70's* geeft een goed idee van een superstore.

- „A store with a selling area of at least 25,000 square feet situated on one level only, offering at low prices a wide range of food products, as well as a more general range of non-foods.

- The application of self-service methods for both food and non-foods, with payment carried out at one point in the store by means of 15 or more checkouts (except in the case of certain specialist products).
- The location of each hypermarket 1) is usually two to four miles from the town centre. Available land is therefore sufficient to provide large areas for car parking.
- The provision of huge car parking areas adjacent to the store. These are used free of charge by the customers, and are normally in excess of three times the selling area”.

Tabel 1. Enkele gegevens van zelfbedieningswarenhuizen in West-Duitsland, Nederland, België en Frankrijk, in 1971

Landen	Aantal	Percentage van de totale detailhandels-omzet	Percentage van de tot. detailhandelsomzet in voedings- en genotmiddelen	Gemidd. opp. van de verkoopruimte (m ²)	Gemidd. opp. van parkeerplaats (m ²)	Gem. aantal employées
West-Duitsland ..	368	4,75	6,3	6.300	24.000	142
Nederland	4 a)	NB	NB	6.000	17.000	112
België	34	ca. 3,15	NB	7.500	34.700	250
Frankrijk	128	1,74	5,15	6.800	39.800	208

Bron: Jennifer Tanburn, *Superstores in the 70's*, blz. 7 + 8.

a) Dit zijn: de drie Miro-vestigingen in Vlissingen, Maastricht en Leeuwarden en de Radar-vestigingen bij Den Haag.

Het lijkt er in het licht van deze definitie op dat Nederland meer met andere perifere vestigingen te maken krijgt.

Naar aanleiding van vragen die op 18 februari 1971 door een aantal leden van de Tweede Kamer werden gesteld, hebben minister Udink en staatssecretaris Oostenbrink een interdepartementale werkgroep ingesteld die zich over de problemen rond de detailhandelsactiviteiten buiten de winkelgebieden zou buigen. Hangende dit onderzoek werd toen door minister Udink en staatssecretaris Oostenbrink een brief geschreven waarin onder meer aan de besturen van provinciën en gemeenten werd verzocht in afwachting van het onderzoek van deze werkgroep verzoeken om bouwvergunningen voor solitaire detailhandelsvestigingen nauwgezet aan de voorschriften te toetsen en die voorschriften te wijzigen als zij wel ruimte voor zulke vestigingen open laten, hoewel zij voor die vestigingen niet zijn geschreven.

Inmiddels is door de Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening een advies inzake het ruimtelijke beleid met betrekking tot perifere detailhandelsvestigingen verschenen. Ook heeft de genoemde interdepartementale werkgroep ter bestudering van het vraagstuk van detailhandelsactiviteiten

* De auteur is secretaris van de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf en buitengewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit.

1) Sommige schrijvers hechten eraan de superstore te beschrijven als een ontwikkeling van de supermarket en de hypermarkt als een ontwikkeling van de verbruikersmarkt.

Tabel 2. Overzicht van enkele gegevens van een aantal zelfbedieningswarenhuizen

	Carrefour-Vitrolles (Marseille)	Mammouth Hyper-marché (Clermont-Ferrand)	Priba-2000 (Gent)	Werkauf Center (Karlsruhe-Durlach)	Miro (Vlissingen)
Totale opp. terrein	215.000 m ²	NB	71.000 m ²	NB	23.000 m ²
Totale bebouwde opp.	70.000 m ²	17.500 m ²	13.080 m ²	18.600 m ²	6.300 m ²
Netto verkoopopp.	21.300 m ²	10.500 m ²	9.180 m ²	13.000 m ²	4.300 m ²
Aantal concessionairs	39	25	NB	10	NB
Aantal artikelen z.w.	50.000	40.000	NB	30.000	18.000
waarvan non-food	40.000	38.000	NB	NB	
Aantal personeelsleden	500	280	NB	ca. 300	100 full-time 50 part-time
Check-outs	72	25	25	34	15
Globale omzet 1971	f. 120 mln.	f. 57,5 mln.	NB	f. 80 mln.	NB
Openingstijden	10-22 uur	9.30-21.30 uur	9-21 uur	a)	b)
Aantal plaatsen op parkeerterrein	4.000	1.000	1.000	1.700	500
cafeteria/restaurant	ja	ja	ja	ja	ja
Autocenter (goedkope benzine, bandenservice, wasautomaat)	ja	ja	ja	ja	ja (benzine-station)
Koperspotentieel	700.000 pers.	NB	400.000-500.000 pers. even buiten stad bij snelweg E3 en autoweg Gent-Antwerpen	NB	100.000 pers.
Ligging	op 25 km afstand van Marseille; aan de Route Nationale 113	even buiten stad nog juist deel uitmakend van agglomeratie		op industrie-terrein, aansluitend bij bebouwde kom; naast autobaan Stuttgart-Mannheim bij klaverblad Durlach	op industrie-terrein tussen Vlissingen-Middelburg

Bronnen: *Detailhandelsbulletin*, 8 maart 1972. Drs. J. Borchert, *Commerciële suburbanisatie 2*, *Intermediar*, 5 mei 1972. *Miro documentatie*; *Carrefour documentatie*. *Miro documentatie*; *Carrefour documentatie*.

a) Openingstijden gelijk aan winkelopeningstijden in W.-Duitsland. Het Mobilia-woonwarenhuis is bovendien zondags van 11-8 uur geopend voor bezichtiging.

b) Zoals in overige detailhandel in Nederland.

buiten de winkelgebieden rapport uitgebracht en is een rapport *Rood of groen sein voor de vrijstaande winkelvoorziening* verschenen van de zijde van de afdeling planologie van het Centraal Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf. Het is van groot belang van de inhoud van de genoemde drie rapporten kennis te nemen.

De Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening

Het rapport van de Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening is van 18 april 1973. In dit rapport wordt onder perifere detailhandelsvestigingen verstaan de winkels die aan de rand van of buiten de bebouwde kom worden gelokaliseerd. Deze vestigingen zijn van groot belang voor het ruimtelijke beleid. De overheid moet daarom de mogelijkheid hebben de spreiding van de winkels te beïnvloeden, aldus de Raad. Hij beveelt een onderzoek aan naar de waarschijnlijke gevolgen van perifere vestigingen 2). Door dit onderzoek kan een nauwgezette belangenafweging mogelijk worden gemaakt en kunnen verantwoorde maatregelen worden genomen om „vestigingen bij verrassing” uit te sluiten.

Dit advies geeft al aan dat de Raad het vraagstuk als zodanig niet heeft onderzocht. Hij heeft veel meer *kanttekeningen* geplaatst bij de manier waarop het moet worden aangepakt en verder zijn gedachten geuit over het publiekrechtelijk kader waarbinnen beslissingen over solitaire vestigingen moeten worden genomen. Ruimtelijk beleid is geen detailhandelsbeleid. Het ruimtelijk beleid is toch ook niet neutraal ten aanzien van de structuur van de detailhandel. Binnen bepaalde grenzen kan zelfstandig vanuit het ruimtelijke beleid beïnvloeding van de structuur van de detailhandel plaatsvinden. Voorwaarde daarvoor is dat het bereiken van die structuur geen doel in zichzelf is, maar „een aangetoonde noodzakelijkheid ten einde een optimaal functioneren van de sociaal-ruimtelijke werkelijkheid te verkrijgen overeenkomstig de doelstelling van het te voeren ruimtelijke beleid ingevolge de ruimtelijke wetgeving”. Bedoeld wordt, een

goede koppeling van het detailhandelsbeleid met het ruimtelijke beleid.

Met deze achtergrond spreekt de Raad voorkeur uit voor een ruimtelijk beleid waarbij het standpunt wordt ingenomen: „perifere detailhandelsvestigingen zijn toegestaan mits...”. Een voorwaarde volgend op dit „mits” is dan in de eerste plaats een nauwgezette belangenafweging. Als kader voor beslissingen dienen de voorbereidingsbesluiten en bestemmingsplannen. Bij wet zou het toelaten van perifere vestigingen op terreinen waarvoor geen bestemmingsplan bestaat, verboden dienen te worden. Binnen dit kader kunnen dan de mogelijkheden van de Wet op de Ruimtelijke Ordening verder worden gebruikt bijv. door te bepalen dat „perifere detailhandelsvestigingen” een eigensoortige bestemming zijn en verder alle mogelijkheden van de Wet op de Ruimtelijke Ordening te gebruiken om ook aan de rand van de bebouwde kom en daarbuiten tot verantwoorde detailhandelsvestigingen te komen.

De interdepartementale werkgroep

De Interdepartementale Werkgroep tapt uit een enigszins ander vaatje. De werkgroep had ten doel de detailhandelsactiviteiten in de perifere en buitengebieden te beschrijven en de gevolgen voor het distributiepatroon, de consumenten, het verkeer en de ruimtelijke ordening te analyseren; ten slotte ook aanbevelingen te doen voor het beleid en wegen aan te geven voor de realisatie van dat beleid.

De werkgroep beschrijft achtereenvolgens zelfbedienings-groothandelsbedrijven met een beperkt en met een uitgebreid assortiment, verbruikersmarkten, vrijstaande zelf-

2) In dit verband moet worden gewezen op een studie van „Stad en Landschap”, adviesbureau voor ruimtelijke ordening en vormgeving onder de titel „Zelfbedieningswarenhuizen en hun invloed op het kooppatroon”, die een eerste benadering van deze gevolgen geeft.

bedieningswarenhuizen, regionale winkelcentra buiten de bebouwde kom, categoriale winkels, c.q. centra, autoweg-winkels, postorderbedrijven en industriële, agrarische of ambachtelijke bedrijven met rechtstreekse verkoop aan particulieren. De werkgroep bewoog zich derhalve duidelijk op een veel ruimer terrein dan alleen dat van de „superstores”. De Makro-vestigingen, zelfbedieningsgroothandelsbedrijven met een uitgebreid assortiment lijken nog het meest op deze superstores (4 à 5 ha, met 2 ha parkeerterrein).

De werkgroep ziet de gevolgen voor het detailhandelsapparaat als een proces. De creatie van met name grote distributie-eenheden in de periferie of het buitengebied brengt in het begin vooral kleine en middelgrote winkelenheden in gevaar. Het accent ligt dan op de zogenaamde convenience goods. Daarna zal ook omzetverlies bij andere zaken optreden. De groei van het detailhandelsapparaat dat verder van de periferie is gelegen wordt vertraagd. Deze verschijnselen zullen van regio tot regio verschillend zijn. Na verloop van tijd zal ook de detailhandel in de binnensteden terrein verliezen. De tendentie tot functieverdeling tussen de detailhandel in de hoogwaardige stadscentra en de detailhandel in de overige delen van het stadsgewest wordt versneld: in de binnenstad winnen de shopping goods en buiten de convenience goods.

Perifere vestigingen voorzien -- aldus de werkgroep -- in Nederland in behoeften van consumenten tussen de 23 en 50 jaar, die uit zijn op relatief goedkope convenience goods. In het buitenland ligt het accent minder op de convenience goods. Daar spelen de shopping goods een grotere rol in buiten de kom gelegen centra. In beide gevallen gaat het om vestigingen die verder van de afnemers zijn gelegen. Vooral oudere mensen die zich niet gemakkelijk voortbewegen -- bijv. omdat zij geen auto hebben -- ondervinden de opkomst van solitaire vestigingen als een verarming van de winkelvoorzieningen in de eigen woonwijk. Tegenover deze nadelen staat het voordeel dat solitaire vestigingen prijsregulerend kunnen werken.

Wat het verkeer betreft, wordt de auto door solitaire vestigingen onmisbaar. De verkeersstromen zullen veranderen, verkeerspieken -- vooral de spitsuurbelasting -- zal afnemen. Wel zullen andere kleinere pieken ontstaan. Naarmate de vloeroppervlakte van de winkelvoorzieningen kleiner is, neemt de relatieve parkeerbehoefte toe. Bij zelfbedieningswarenhuizen en winkelcentra varieert het aantal parkeerplaatsen tussen de ca. 4 en 9 per 100 m² bedrijfsvloeroppervlak. De „single-purpose-land-use” van parkeerterreinen bij solitaire vestigingen heeft tot gevolg dat deze terreinen een groot gedeelte van de tijd ongebruikt zullen blijven.

De gevolgen voor het functioneren van de stedelijke structuur overziende, concludeert de werkgroep dat de grotere perifere detailhandelsvestigingen sleutelementen zijn en derhalve „de beslissingen rond dit soort bedrijven ... sleutelbeslissingen voor de verdere ruimtelijke ontwikkeling van hun vestigingsgebied”. Daarbij verwacht zij gevaar van deze vestigingen voor vele van de in binnensteden van middelgrote en kleine plaatsen gevestigde winkels. De distributiefunctie in deze centra kan daardoor worden aangetast. „In deze binnensteden vervalt daarmee dan een belangrijke schakel in het pakket van stadscentrumvorming. Wellicht zal hierdoor dan ook de aantrekkingskracht en identificatiefunctie van deze binnensteden worden aangetast”. De detailhandel en met name het grootwinkelbedrijf valt dan weg als „trekker” van het stadsvernieuwingsproject. De vertraging van dit proces leidt tot „koude” sanering van kleine winkels en een ruimtelijke scheiding tussen woon- en distributiefunctie. Ook andere dienstverlenende elementen kunnen daardoor uit die centra verdwijnen.

Niet uitgesloten moet tenslotte worden geacht dat ook in ons land „family centres” gaan ontstaan, doordat zich bijv. nabij vrijstaande zelfbedieningswarenhuizen andere winkels, horecabedrijven, speeltuinen e.d. gaan vestigen. Het ontstaan van zulke centra bevordert de scheiding van de winkel-

functie en de woonfunctie. Het grondgebruik in deze centra is extensief. De bestaande tendentie van het onttrekken van „schone” werkgelegenheid aan bewoonde gebieden wordt er door versterkt.

Het rapport van het Centraal Instituut

Het rapport van het Centraal Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf gaat meer van de distributiekant op de perifere detailhandelsvestigingen in en bepleit integratie binnen de functionele hiërarchische verzorgingsstructuur. Daarbij worden een drietal situaties onderscheiden waarin het mogelijk en gewenst kan zijn zelfbedieningswarenhuizen te integreren.

De eerste mogelijkheid is het opnemen van perifere detailhandelsvestigingen met eenzelfde soort verzorgingsbereik als de grootschalige zelfbedieningswarenhuizen hebben (150.000 à 200.000 consumenten) in nieuw te realiseren stadscentra. De parkeermogelijkheden bij deze centra zijn relatief groot. Zij zijn ook goed bereikbaar met openbaar vervoer. Op deze wijze kunnen zij dus autobezitters en niet-autobezitters dienen.

Vervolgens wordt overwogen of een zelfbedieningswarenhuis geplaatst kan worden in de randzone van de binnenstad, binnen het grote stadscentrum met globale verkoopruimte van 20.000 à 40.000 m². Het voordeel in dat geval is dat plaatsing dan in potentiële saneringsgebieden plaatsvindt. De verbetering van de bereikbaarheid van de binnenstad ligt bij die plaatsing binnen de mogelijkheden. Afronding en afremming van voorzieningen in de buitenwijken kan een nadeel zijn. Gezien evenwel de grootte van de uitbreiding van het winkelareaal met 15 à 20% uitgaande van een middelgroot zelfbedieningswarenhuis en met rond 10% uitgaande van het totaal winkelareaal van de stad moet planning zeer zorgvuldig geschieden. Eventueel kan ook worden gedacht aan plaatsing in een wijkcentrum. Aan een versterking van een wijkwinkelcentrum op deze manier kunnen echter ook grote gevaren kleven.

Het middelgrote stadscentrum met 10.000 à 20.000 m² verkoopareaal in het hoofdcentrum en plaatselijk 25.000 à 50.000 inwoners is de kleinste eenheid waarbinnen tenslotte overwogen kan worden een klein type zelfbedieningswarenhuis te realiseren. Het rapport vraagt ook hier om zorgvuldige studie, maar verwijst daarnaast naar „Vroom en Dreesmann”, dat de mogelijkheden van grote en middelgrote stadscentra op hun waarde schat en in deze centra een keten van zelfbedieningswarenhuizen tot stand wil brengen.

Een erg belangrijk punt in het rapport is de klemtoon die wordt gelegd op de noodzaak tot gewestvorming. De perifere detailhandelsvestiging -- de echte superstore -- gaat als verzorgingseenheid buiten de grenzen van een gemeente. Over regionale verzorgingsfuncties moet in ruimer verband worden beslist.

Wat tenslotte de consument betreft, betwijfelt het rapport of de consument bij alleenstaande vestigingen wel zo erg gebaat is. Kanttekeningen worden geplaatst bij de mogelijkheden van massaverkoop, het prijsbeleid en de gesuggereerde onbereikbaarheid van bestaande winkelcentra. Het succes der vrijstaande winkelvoorzieningen wordt tenslotte in het licht van het onderzoek betwijfeld. Het succes in het buitenland waarborgt nog geen succesvolle ontwikkeling in Nederland.

Een conclusie

Het is niet eenvoudig te concluderen. Vooral niet na rapportering door zoveel deskundigen. Ruimtelijke ordening veronderstelt het op elkaar afstemmen van alle ruimtelijke aspecten, het gaat om het streven naar een optimale sociaal-ruimtelijke werkelijkheid. Centraal daarbij is welke functies de detailhandel in die werkelijkheid heeft te

vervullen. Alleen in het spanningsveld tussen die beide grootheden, het optimaal functioneren van het geheel en de bijdrage daarin van de detailhandel kunnen de noodzakelijke beslissingen worden genomen. Zoals alle beslissingen betekent dat tevens dat gekozen wordt en bepaalde mogelijkheden worden afgesneden.

Van belang is nu na te gaan of er mogelijkheden kunnen worden genoemd die in ieder geval moeten worden geblokkeerd. Zo'n mogelijkheid geeft de benadering van de Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening met de formule „perifere detailhandelsvestigingen zijn toegestaan mits”. Deze formule trekt deze detailhandelsvestigingen binnen de sfeer van de ordening. *Dat betekent integratie en derhalve het verwerpen van de echte, solitaire vestiging.*

In de tweede plaats kan worden opgemerkt *dat hierdoor een stuk ongelijkheid verdwijnt.* Integratie van perifere detailhandelsvestigingen betekent dat deze vestigingen onder hetzelfde rechtsbestel gaan vallen als de niet-perifere vestigingen. Daarmee is het probleem geschapen van de afweging van belangen; niet alleen sociaal-ruimtelijk, maar ook uit een oogpunt van kosten. Immers, de lasten die juist vanwege de stedenbouwkundige maatregelen op niet-perifere detailhandelsvestigingen worden gelegd zullen nu ook gelegd kunnen worden op de perifere detailhandelsvestigingen. Er moet in deze gedachtengang ook op worden toegezien dat de grond voor perifere vestigingen tegen de vastgestelde prijs ter beschikking wordt gesteld en dat op dit punt geen eenzijdige concessies worden gedaan. Het is de vraag of daardoor de ontstaansgrond te weten lage grondkosten en ook lage huisvestings- en inrichtingskosten niet aan de perifere vestiging ontvalt.

Deze tweede constatering roept het gevaar op van de voortijdige conclusie dat daarmee het hele vraagstuk van de perifere vestiging van de baan is. Dat is niet het geval. Immers, de ingang voor de innovatie, lage kosten, is de innovatie zelf nog niet. Het is een mogelijkheid om tot nieuwe distributievormen te komen. De praktijk leert dat daarna een upgradering plaatsvindt; denk aan „the wheel of retailing”. Ruimtelijke ordening betekent het scheppen van nieuwe mogelijkheden *binnen een evenwichtig opgezette ruimtelijke structuur.* Binnen die structuur is innovatie mogelijk ook zonder aan de omgeving ontleende kostenverschillen, die niet met de bedrijfsvoering samenhangen. Immers, ruimtelijke ordening houdt rekening met de markt en bij een verantwoorde ruimtelijke ordening bestaat er afzetmogelijkheid voor alle daarin voorziene distributievormen. In dat beeld worden kostenverschillen teruggebracht tot verschillen op basis van economics of scale, d.w.z. tot de verschillen die aan echte innovatie zijn te danken.

Voor de beantwoording van de vraag of de perifere detailhandelsvestiging zo'n mogelijkheid zou kunnen zijn, moet voor Nederland een ander antwoord worden gegeven dan voor landen als bijv. Frankrijk en Duitsland, waar meer ruimte is en waar ook veel kleine gemeenten zijn waaraan door een perifere vestiging een centrum kan worden gegeven. In Nederland ligt het moeilijker omdat de meeste ruimte bezet is ³⁾. Het is niet voor niets dat aan vestigingen als bedoeld vooral buiten de randstad wordt gedacht. Nederlanders werken bijna in alle opzichten kleinschaliger dan de Fransen of Amerikanen.

Voor Nederland houden we twee kernvragen over:

- a. of met een duidelijk uiteenvallen tussen de vestigingsplaatsen voor convenience goods en shopping goods gerekend moet worden;
- b. of er mogelijkheden open moeten blijven voor in hoofdzaak op één winkelvestiging gebaseerde distributie-, family- en andere centra.

Het mogelijk uiteenvallen van winkelgelegenheid voor convenience goods en shopping goods kan niet los gezien worden van de mogelijkheid de binnensteden toegankelijk te houden. In sommige binnensteden zal dit lukken, in

andere niet. Het moge wat optimistisch klinken, maar de binnenstadproblemen worden minder naarmate de ontwikkeling voortschrijdt. Binnensteden waren nog in de jaren zestig de voornaamste concentraties van activiteiten. Die concentraties zijn aan het verschuiven. De vraag naar de functie van de binnensteden is plaats aan het maken voor de vraag hoe een centrum er uit moet zien. Daarbij zal in elk centrum ook winkelgelegenheid voor convenience goods aanwezig blijven. Het percentage van deze winkelgelegenheid in het totaal van het centrum is minder afhankelijk van de convenience goods en meer afhankelijk van de omvang van het assortiment aan andere goederen.

De vraag naar de binnenstad en naar de convenience goods kan in dit licht worden beantwoord door te stellen dat de planning zich zal moeten richten op het aantal noodzakelijke winkels. Daarbij wil ik met Dr. Bak het onderscheid maken van het hoofdwinkelcentrum en de daarmee verbonden nevenwinkelcentra. *Wat de perifere vestigingen betreft, betekent dit dat zij beoordeeld moeten worden op grond van datzelfde schema, dus door na te gaan welke afzetmogelijkheden er voor het hoofdwinkelcentrum en de nevencentra zijn.* In het ene geval zal de perifere vestiging in dat schema een andere plaats innemen dan in andere gevallen. In de randzone van de binnenstad bijv. zal zij als een verkoopgelegenheid fungeren die onderdeel uitmaakt van het grote stadscentrum; in andere gevallen wordt het wijkcentrum door de perifere vestiging gemaakt. Soms ook zal de perifere vestiging het hoofdcentrum zijn.

De tweede vraag is moeilijker te beantwoorden. Bij de beantwoording daarvan speelt namelijk de vraag een rol of vooral de grote onderneming zijn kansen moet krijgen of niet. Op de vestiging van een hoofdwinkelcentrum c.q. een nevenwinkelcentrum in hoofdzaak op basis van één grote winkel, kan door de ondernemer in het midden- en kleinbedrijf meestal hoogstens in de vorm van de vestiging van een gemeenschappelijk warenhuis of door andere samenwerkingsvormen positief worden gereageerd. De Nederlandse ondernemers in het midden- en kleinbedrijf zijn er nog niet in geslaagd zulke samenwerkingsvormen tot een succes te maken. Zou nu op deze grond met name het grootwinkelbedrijf belet moeten worden dit soort vestigingen te stichten?

Ik geloof dat indien zo wordt geredeneerd langs een achterdeur de idee van de grendelwetgeving opnieuw wordt binnen gehaald. Ik geloof daarom dat er maar één oplossing is die adequaat kan worden genoemd en wel dat de Nederlandsche Middenstandsbank of een andere instelling die op kan komen voor het midden- en kleinbedrijf in competitie met het grootwinkelbedrijf naar rendabele mogelijkheden voor deze soort vestigingen zoekt. Ook in Zweden is de totstandkoming van middenstandswareshuizen door externe factoren bevorderd. Daar waar voldoende kapitaal aanwezig is en ook voldoende capaciteit voor de coaching van toekomstige ondernemers in een gemeenschappelijk warenhuis, kunnen mogelijkheden worden geschapen die vandaag nog onmogelijk lijken. De innovatie in de distributie berust op inductie van buiten af door kostenverschillen. *In het tijdperk van de ruimtelijke ordening en het scheppen van een omgeving waarin distributievormen kunnen functioneren, kunnen nieuwe distributievormen en ook nieuw ondernemerschap net zo goed op basis van andere exogene invloeden opbloeien.* Centers gebaseerd op samenwerking tussen ondernemers passen in dat beeld. Ik noem ze voorlopig Miba-centers. Met de ontwikkeling van zulke centers moet de Middenstandsbank dan wel erg veel haast maken!

J. P. I. van der Wilde

3) Ook uit de publikatie *Discounting in Nederland* van het CIMK blijkt, dat het Nederlandse distributiepatroon „fijnmaziger” is dan dat in andere landen.

Nationale en internationale elementen van chronische inflatie

De surséance van Amerika; maatregelen tot herstel en preventie (II)

„Les bons comptes font les bons amis“.

PROF. DR. IR. J. GOUDRIAAN

Het hier afgedrukte artikel is de tweede aflevering van „Nationale en internationale elementen van chronische inflatie“. In ESB van 16 mei, pag. 426 besprak Prof. Goudriaan waarom de chronische inflatie zich internationaal verspreidt als een besmettelijke ziekte en deze week bespreekt hij de voorgeschiedenis van de Amerikaanse surséance. Deze artikelen maken deel uit van de serie over „Volle tewerkstelling zonder inflatie van lonen en winsten“, waarmee Prof. Goudriaan in ESB van 23 februari 1972 een aanvang nam.

De voorgeschiedenis van de Amerikaanse surséance

Ik kan niet nalaten er uitdrukkelijk op te wijzen dat de instorting van het vertrouwen in de Amerikaanse dollar, geheel anders dan die van het Engelse Pond in september 1931, reeds jaren lang was te voorzien.

In 1931 beschikte men niet over de IFS, de statistieken die het IMF nu maandelijks publiceert. Het McMillan-rapport van juni 1931 belichtte als met een bliksemstraal een toestand die, enkele weken vroeger, niemand had voorzien of vermoed, in Engeland noch daarbuiten. De laatste twintig jaar evenwel verschaffen de IFS tenminste de grondstoffen waaruit men zich een duidelijk beeld van het Amerikaanse liquiditeitsstekort kan opbouwen en men moet ernstig betreuren dat dit beeld niet verschijnt in de IFS zelf en ook niet door andere gezaghebbende instanties regelmatig wordt bekend gemaakt. Men had het Amerikaanse liquiditeitsstekort maandelijks in de grote dagbladen moeten publiceren. Een valuta zo zwak dat zijn werkelijke toestand geen algemene bekendmaking kan verdragen, heeft deze juist het meest nodig; hoe eerder hij valt des te minder ernstig zijn de gevolgen.

In Amerika is men van deze openbaarheid zeer afkerig. Men handelt anders als de man met hoge temperatuur die de koortsthermometer uit het raam gooit. Wat niet weet, wat niet deert. Maar de werkelijkheid heeft altijd het laatste woord 1).

Amerikaanse illiquiditeit

Daarom geef ik in tabel I nog eens een samenvattend overzicht van de steeds toenemende illiquiditeit van Amerika. Ter vergemakkelijking van het overzicht zijn de gegevens gecombineerd over tijdvakken van 3 jaar. De linkerhelft van deze tabel is t/m 1967 een samenvatting van de uitvoeriger tabel opgenomen in mijn artikel genoemd in noot 6; daar vindt men ook een vermelding van de gevolgde methode die nu ook is toegepast voor de jaren na 1967.

Uit kolom 6 kan men duidelijk zien dat ondanks alle officiële verklaringen over het in evenwicht brengen van de liqui-

diteitsbalans er geen enkel symptoom is van verbetering. Integendeel, over de 9 jaren van 1953 t/m 1961 bedroeg de achteruitgang in liquiditeit \$ 20,5 mrd.; het daarop volgende tijdvak van 9 jaren (1962 t/m 1970) toont een achteruitgang van \$ 29 mrd. (berekend uit kolom 6).

Telt men over dezelfde twee tijdvakken van 9 jaar de saldi van de handelsrekening bij elkaar dan vindt men geen achteruitgang; er is zelfs een kleine stijging van \$ 31,7 mrd. naar \$ 32,4 mrd. Toch is uit tabel I een zeer duidelijke achteruitgang zichtbaar in het saldo van de handelsrekening in de jaren na 1967, het jaar van de Kennedyronde in de tariefverlagingen.

In 1971 vertoonde het handelssaldo van de Verenigde Staten een groot tekort, nl. minus \$ 2,84 mrd.; het eerste tekort in alle jaren na 1888. In 1972 wordt de toestand nog ernstiger, het negatieve bedrag groeide tot \$ 6,4 mrd. In dat jaar werd ook het handelssaldo met West-Europa voor het eerst in meer dan 30 jaar negatief; voor het gebied van de nieuwe EG sloeg het om van plus \$ 750 mln. in 1971 tot minus \$ 750 mln. in 1972 2).

Het zijn stellig deze omstandigheden die tot de acute crisis van februari jl. hebben geleid. Maar men doet goed ze te zien in een historisch perspectief zoals dit bijv. in beknopte vorm gegeven wordt in fig. 85-1 in het bekende leerboek van Samuelson 3). De Amerikaanse landbouw en nijverheid is in de 19e eeuw gegroeid achter een muur van hoge invoerrechten, incidenteel verlaagd na de burgeroorlog en dan weer na de eerste en de tweede wereldoorlog. Maar de verlaging is nooit zo groot geweest als na de Kennedyronde van 1967 — de Westeuropese nijverheid is nooit zo sterk gegroeid in omvang en doeltreffendheid als in de laatste tien of vijftien jaar. Men mag het dus de Verenigde Staten niet ernstig verwijten als men op de kortgeleden aanvaarde verlaging van invoerrechten geheel of gedeeltelijk terug wil komen: de Amerikaanse nijverheid is nu niet meer bestand tegen vrije concurrentie.

Bescherming door invoerrechten of quoterings zou stellig voor de wereldeconomie heel veel minder schadelijk zijn dan

1) Ik maak een uitzondering voor de eerlijke waarschuwing van Martin in maart 1965: „50 cent in the till for every dollar demand“, geciteerd in mijn artikel in *De Economist*, november/december 1966, blz. 764; zie ook aldaar blz. 772-778.

Het Amerikaanse Department of Commerce gaat gelukkig nog altijd door met de publikatie van internationale liquiditeitsstatistieken. Maar er is al een ernstig advies om deze wel te continueren maar „without adding up any subset of accounts as a measure of the deficits“, (Mc Kinnan, *Private and official international money: the case for the dollar*, Princeton Essays in International Finance Nr. 74, april 1969, blz. 31).

Nog veel gevaarlijker is de raad van Brech in zijn boek *Britain 1984*, a report prepared for Unilever, Londen 1963. Hij adviseert tot instelling van een echte internationale centrale bank, „which could grant loans or overdrafts *in secret* (cursivering van mij) to member countries (blz. 56). Les bons comptes . . .

2) Bericht van Reuter, 26 januari 1973.

3) *Economics*, eight edition, McGraw-Hill 1970, blz. 639.

Tabel 1. Liquiditeitsbalansen Verenigde Staten van Amerika 1953-1972 met vermelding van saldi handelsrekening en directe buitenlandse beleggingen (bedragen in miljarden dollars).

Begin en einde van tijdvak	Per einde van tijdperk				Gedurende tijdvak			
	Liquide activa	Liquide passiva	Netto reserve	Dekkingspercentage liquide passiva	Verandering netto reserve	Saldo handelsrekening 70 a IFS	Directe investering in buitenland 72 d IFS	Kolom 6 zonder kolom 8
1	2	3	4 = (*100)	5 = 2 : 3 (* 100)	6	7	8	9 = 6-8
1953-1955	22,10	11,74	10,36	188	- 4,90	6,49	- 1,75	- 3,15
1956-1958	21,65	14,22	7,43	152	- 2,93	13,99	- 5,09	+ 2,16
1959-1961	16,93	22,14	- 5,21	76	-12,64	11,19	- 4,19	- 8,45
1962-1964	15,10	28,81	-13,71	52	- 8,50	16,28	- 5,84	- 2,66
1965-1967	13,37	35,65	-22,28	38	- 8,57	12,73	- 9,87	+ 1,30
1968-1970	12,28	46,55	-34,27	27	-11,99	3,39	- 8,79	- 3,20
Jaar 1971	11,96	68,38	-56,39	18	-22,12	- 2,84	- 4,92	-17,20
Eerste halfjaar 1972	12,91	75,28	- 62,37	17	- 5,98	- 1,57a)	- 1,62a)	—
Juli 1972	12,65	78,75	- 66,10	16	- 3,73	—	—	—

a) Alleen over eerste kwartaal 1972. Tekort handelsrekening over het hele jaar 1972 door Department of Commerce berekend op \$ 6,4 mrd. (persbericht 25 januari 1973).

het misbruiken van een monetair middel om de ernstigste concurrenten uit te schakelen. Met het monetaire middel verhoogt men het gehele internationale prijspeil en stimuleert men de inflatie. Met hogere tarieven voor een volgroeiende nijverheid als de Amerikaanse benadeelt de Verenigde Staten alleen zichzelf en wordt een groter deel van de niet-Amerikaanse productiecapaciteit vrij gemaakt voor voorzieningen in niet-Amerikaanse behoeften; hetgeen precies de strijd tegen de chronische inflatie buiten Amerika ten goede komt.

Deze acute aanleiding tot de jongste crisis is evenwel slechts van bijkomstige betekenis in de algemene en nu meer dan twintig jaar durende (zie tabel 1) lijdensgeschiedenis van de chronische Amerikaanse tekorten in betalingsvermogen, de belangrijkste stimulans van de chronische inflatie *buiten Amerika*. De kern van hetgeen nu al meer dan twintig jaar aan de gang is, heeft Dr. Holtrop, de per 30 april 1967 afgetreden president van de Nederlandsche Bank treffend juist omschreven als: „het verwerven van reële prestaties (door een land met chronische tekorten in de liquiditeitsrekening) zonder daarvoor aan de volkshuishouding van andere landen reële prestaties terug te geven” 4). Anders gezegd, men verkrijgt reële goederen of diensten en betaalt op of in papier, een niet invorderbare quasi-betaling waar geen reële goederen of diensten meer tegenover staan: opnieuw inflatie in haar zuiverste vorm.

Amerikaanse investeringen in het buitenland

Het heeft geen zin verband te leggen tussen de altijd doorgaande vermeerdering van de Amerikaanse schuldbewijzen (tabel 1, kolom 3), en één bepaalde categorie van Amerikaanse uitgaven.

In Frankrijk bestaat een neiging om zo'n verband te leggen met de directe Amerikaanse investeringen in het buitenland (kolom 8). Over de 18 jaren van ultimo 1952 tot idem 1970 beliepen deze (telling uit kolom 8) \$ 35,53 mrd. Waren deze uitgaven niet gedaan dan zou het negatieve bedrag van de Amerikaanse reserves per eind 1970, nl. - \$ 34,27 mrd. dus veranderd zijn in een klein positief bedrag van ruim \$ 1 mrd. en er zou, ook bij het tegenvallend negatieve saldo van de handelsbalans, in 1971 geen wolkje aan de lucht zijn geweest. Maar de groei van de dividend-remises uit deze beleggingen zou ook kleiner zijn geweest; deze zijn nu toegenomen van ca. \$ 2 mrd. in de jaren 1953 tot 1960, tot ca. \$ 3 mrd. in het tijdvak 1961-1963 en dan \$ 4 mrd. stijgend tot \$ 5 mrd. in het tijdvak 1964-1970; in 1971 waren zij zelfs 6,46 (regel 70 c IFS).

Men kan dus volhouden dat het bedrag van deze investeringen althans voor een groot deel gedekt is door de stijging van deze Amerikaanse inkomsten.

En men kan misschien met meer recht een verband leggen

met de stijging van andere Amerikaanse uitgaven in het buitenland zoals bijv. voor toerisme. In de dagen van Kennedy (1961-1963) noemde hij een bedrag van \$ 2 mrd. per jaar; nu zijn zij gestegen van \$ 6,2 mrd. in 1967 tot \$ 8,60 in 1971 5) bestaande uit twee vrijwel gelijke delen: rechtstreekse betalingen in andere landen en kosten van vervoer.

De kosten van de 12 jaar durende Amerikaanse oorlog in Vietnam stellen alle andere buitenlandse uitgaven in de schaduw. Zij worden door het Pentagon geraamd op \$ 102 mrd.; door critici van deze oorlog op 135. De buitenlandse component in deze uitgaven moet aanzienlijk zijn. En nu komen nog de kosten van herstel waar Amerika zich onmogelijk aan kan onttrekken.

Men kan tenslotte (it's all in the game) ook een verband leggen tussen de korte credietverlening aan Amerika van ca. \$ 70 mrd. in 20 jaar en de Amerikaanse consumptie. Deze is dan bij een bevolking van 200 mln. in deze jaren door het buitenland gesubsidieerd met \$ 350 per hoofd, zeg \$ 1.400 per gezin; bij de oude koers van f. 3,60 komt dit uit op bijna f. 5.000.

Maar als men al deze speculatieve en onvruchtbare beschouwingen van tafel veegt en alleen kijkt naar het eindresultaat dan vindt men — en dit is de werkelijke betekenis van de Franse visie — dat per eind 1971 Amerika afgezien van allerlei niet-betaalde consumptieve uitgaven (oorlogvoering, toerisme, gezinsverbruik enz.), samen meer dan 30 mrd. zich in het buitenland een reëel bezit aan produktiemiddelen heeft verworven van ca. \$ 40 mrd. (historische kostprijs) en dat dit buitenland een niet incasseerbare geldvordering heeft gekregen van \$ 70 mrd. devaluerende dollars. Op beide grootheden werkt de inflatie. Het Amerikaanse reële bezit stijgt dus voortdurend in actuele geldwaarde 6), de niet-Amerikaanse geldvordering daalt voortdurend in koopkracht. En deze bewegingen gaan door zolang de internationale inflatie blijft bestaan. Het belang van Amerika bij deze chronische inflatie in het buitenland moet voor iedereen duidelijk zijn 7).

4) *Economics*, februari 1966, blz. 194; zie ook mijn artikel in *De Economist*, i.c. blz. 780-782.

5) *IMF, Survey*, 22 januari 1973, blz. 19.

6) Door de primitieve Angelsaksische calculatiemethode die van berekening tegen vervangingswaarde nooit heeft willen weten leidt dit tot sterk stijgende winstcijfers — en te lage afschrijvingen. Zie over de stand van deze kwestie in Amerika mijn brochure: *De administratieve verwerking van veranderingen in prijsniveaux*, Den Haag 1958, blz. 10; idem in het Verenigd Koninkrijk mijn artikel in *De Ingenieur*, 3 september 1971, blz. A 601.

7) Deze conclusie is duidelijk uitgesproken in *The United States Balance of Payments in 1968*, the Brookings Institution, Washington 1963, o.a. blz. 214. „Ik beveel dit boek, desnoods alleen de genoemde blz., ter lezing aan voor alle bestuurders van Nederlandse vakverenigingen en alle progressief denkers”. Men kan daaruit leren dat uitbundige looneisen, conflictschema's en dergelijke hoofdzakelijk in de kaart spelen van het Amerikaanse imperialisme.

Rol van het IMF

Wat is de rol geweest van het IMF bij de 20 jaren lang durende deficitaire positie van Amerika?

De tabellen 2 en 3 geven het antwoord op deze vraag. Uit tabel 2 blijkt dat de Verenigde Staten in 6 van de 8 jaren 1965 t/m 1972 getrokken heeft op het fonds. Het Verenigd Koninkrijk, ook een voormalig land van een sleutel- of reservevaluta, heeft al die jaren debet gestaan. Samen hebben zij vrijwel steeds *meer dan de helft* van de kredietverlening voor hun beide opgeëist — een toestand door de ondertekenaars van de Bretton-Woods-overeenkomsten stellig niet voorzien, noch gewild 8).

Bij de amendering van de Articles of Agreement van het IMF in 1968 heeft men in artikel I (V) het woord „temporarily” ingevoegd voor de duur van de kredietverlening en een nieuwe clause (c) toegevoegd aan artikel V, lid 3, die zegt dat: „The fund shall adopt policies . . . that will establish adequate safeguards for the temporary use of its resources”.

Tabel 2. Netto trekkingen op IMF

(in miljoenen dollars)

Per ultimo oktober	1965a)	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Ver. Staten	412	977	834	258	--	--	1.075	1.275
Ver. Koninkrijk	2.382	2.422	1.777	2.824	2.676	2.355	998	584
Totaal	2.794	3.399	2.611	3.082	2.676	2.355	2.073	1.859
Frankrijk	—	—	—	246	754	993	—	—
Overige landen	1.560	1.648	2.080	2.137	2.054	1.604	1.534	1.787
Totaal Generaal	4.354	5.047	4.691	5.465	5.484	4.952	3.607	3.646

(In procenten van totaal = 100)

Per ultimo oktober	1965a)	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Ver. Staten	9,5	19,2	17,8	4,7	—	—	29,8	35,1
Ver. Koninkrijk	54,7	48,0	38,0	51,7	49,0	47,8	27,7	16,0
Totaal	64,2	67,2	55,8	56,4	49,0	47,8	57,5	51,1
Frankrijk	—	—	—	4,5	13,9	20,0	—	—
Overige landen	35,8	32,8	44,2	39,1	37,1	32,2	42,5	48,9

a) Per ultimo september

Uit tabel 2 blijkt niets van enig resultaat. Ce n'est que le provisoire qui dure.

Wel werd uit persberichten bekend dat de Verenigde Staten ontstemd waren over een uitlating in 1971 van Schweitzer, Managing Director van het IMF sedert september 1963, dat devaluatie van de Amerikaanse dollar noodzakelijk was. In Amerika verschenen al de namen van eventuele opvolgers.

Maar de tweede devaluatie van de dollar is heel wat rustiger verlopen dan de eerste en Schweitzer heeft meegedeeld dat hij niet aan aftreden denkt. Evenwel: zie het naschrift bij de laatste aflevering.

Uit tabel 3 blijkt dat de ervaring met de bijzondere trekingsrechten (SDR's) geheel volgens verwachting is verlopen. Zij zijn van een groter of kleiner deel afgestoten door de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk die wij als vaste klanten van het IMF reeds hebben leren kennen. Zij zijn ook in belangrijke mate overgedragen door de ontwikkelingslanden voor wie deze gratis uitdeling van koopkracht als manna uit de hemel komt vallen. En zij zijn in hoofdzaak terecht gekomen bij de zes landen van de oude EEG, bij Canada en Japan en bij het IMF. Dit laatste betekent dat zij misschien wordt gebruikt voor aflossing van oude verplichtingen of ingewisseld tegen valuta van de sterke, zo juist genoemde landen.

In elk geval is het resultaat onmiskenbaar: voor zover gebruikt hebben zij de inflatie in de sterke industrielanden, de concurrenten van Amerika, nog een beetje versterkt.

Men ziet in dit resultaat al het quasi-bondgenootschap 9) groeien tussen de Verenigde Staten en de ontwikkelingslanden. Het vorige jaar is dit opnieuw tot uiting gekomen, toen

Tabel 3. Resultaten SDR's per ultimo september 1972

(In miljoen SDR)

Staat	Totale toewijzing per land		Gebruik: afgifte; teken. ontvangst: geen teken (in mln. SDR)	Saldo in procenten van toewijzing
	in procenten	in aantallen		
Verenigde Staten	24,7	2.294	- 491	79
Verenigd Koninkrijk	10,8	1.006	- 416	59
Denemarken	0,9	83	- 11	87
Ierland	0,4	39		100
Totaal nieuwe landen EG	12,1	1.128	- 427	62
België-Luxemburg	2,3	217	302	244
Frankrijk	5,2	485	96	120
West-Duitsland	5,9	542	280	152
Italië	3,4	318	24	107
Nederland	2,6	237	425	280
Totaal oude landen EG	19,4	1.799	1.127	163
Oostenrijk	0,8	77	9	112
Noorwegen	0,8	76	11	115
Zweden	1,2	107	—	100
Zwitserland	—	—	—	—
Canada	3,9	359	107	130
Japan	4,1	377	47	112
Andere industriële staten	8,0	751	- 142	82
Totaal van de groep	18,8	1.747	32	102
Ontwikkelingslanden	25,0	2.348	- 848	64
IMF	—	—	607	—
Totaal generaal	100,0	9.315	—	—

men, op aandringen van de Verenigde Staten de commissie ter voorbereiding van hervormingsmaatregelen voor het internationale geldstelsel heeft uitgebreid van tien tot twintig leden en de tien nieuwe plaatsen ter beschikking heeft gesteld van de ontwikkelingslanden. Dit is niets anders dan een toepassing van „Public Relations”, een vak dat op Amerikaanse universiteiten gedoceerd wordt en tot doel heeft het eigenbelang van de onderneming of van bepaalde groepen te camoufleren als belangeloosheid.

Ineenstorting

Het lijkt mij dat de latere geschiedschrijver zich erover moet verbazen dat in een tijdvak waarin jarenlang — zeg sedert 1960 toen de Amerikaanse liquiditeitsreserve voor het eerst in de geschiedenis omsloeg van positief in negatief — dat in deze jaren het IMF en de leiders van de centrale banken zich bezighielden met het uitvinden van *nieuwe* liquiditeiten in plaats van maatregelen voor te bereiden tegen het elk jaar dichterbij komende gevaar van ineenstorting van de *bestaande* liquiditeiten die elk jaar meer afhankelijk werden van de zwakke dollarstandaard 10). Een jongetje dat uit zijn blokendoos een toren bouwt, telkens een blokje hoger, weet tenminste dat er een ogenblik komt waarop het hele gevaarte met lawaai in elkaar stort. De deskundigen die uit de fragmentarische gegevens van de IFS zich een beeld konden vormen van de altijd maar doorgaande opeenstapeling van ongedekte vorderingen tegen de dollar, *moeten* begrepen hebben dat dit niet onbeperkt door kan gaan.

Of hebben zij gewerkt onder het motto dat opgeld deed on-

8) Voor een tijdsverloop voorafgaand aan 1965 zie tabel 3, blz. 771 in mijn artikel in *De Economist* van 1966. In de *IFS* gaf Table IV Time series of principal Fund data tot 1970 een goed overzicht. Met ingang van 1971 is deze tabel niet meer verschenen. Wat niet weet . . .

9) „Quasi-bondgenootschap”, want in wezen gaat de bewuste bevordering door de Verenigde Staten van de inflatie buiten de Verenigde Staten lijnrecht in tegen de belangen van de ontwikkelingslanden. Zie *De Economist* l.c., blz. 780-782 en *Economie Appliquée* l.c., blz. 58, 59.

10) Zie de eerste aflevering van dit artikel, tabel 1, regel 10, 17 en 18.

der het noodlottige bewind van Brüning, die zonder het te willen of er iets van te begrijpen de komst van Hitler voorbereidde? De Berlijners troostten zich in die dagen van voortdurende stellige faillissementen met de niet-onrealistische galgenhumor: *Der Mann kann nicht Pleite gehen, er ist ja über zwanzig Million verschuldet*. Hoe meer dollar men in de buitenlandse circulatie pompt, hoe moeilijker het wordt deze weer terug te dringen of ze niet meer te accepteren.

De Amerikanen zijn stellig niet afkerig van deze gedachten-gang. In hetzelfde jaar 1965 dat Martin waarschuwde tegen het gevaar van de nog maar voor 50% gedekte buitenlandse dollars (zie boven, voetnoot 1) was de leus van Alfred Hayes, de president van de Federal Reserve Bank of New York: „Wij moeten ons krachtig verzetten tegen elke poging om de dollar te degraderen of te vervangen als voornaamste reserve-valuta 11)“.

Het IMF heeft nooit getoond te begrijpen dat het grootste gevaar voor de instorting van het vertrouwen in de dollar niet gelegen was in de officiële saldi van deze valuta, maar juist in de tot en met 1969 altijd maar groeiende voorraden van deze zwakke valuta bij de *particuliere* banken, en dat de val van de dollar zou worden ingeleid door de overdracht van deze particuliere saldi aan de centrale banken. (Zie de voorlaatste alinea van deel 1).

Het IMF had dus voor de beoordeling van de internationale liquiditeit zich niet moeten beperken tot het formalistische standpunt van alleen te letten op de officiële bruto rekeningen maar deze moeten samentellen met de particuliere saldi in valuta tot *totale netto reserves*, ook en juist als deze negatief zijn.

Maar het IMF heeft het in de meer dan 25 jaren van zijn bestaan nog nooit gebracht tot een stelselmatige sluitende boekhouding van alle internationale liquiditeiten in debet en credit, eerste en onafwijsbare eis voor een goed beheer.

Zijn gegevens staan dichterbij de administratie van Adam en Eva dan bij Pacioli, de man die al in 1494 de grondslagen heeft gepubliceerd van „het dubbel of Italiaans“ boekhouden.

Zolang hier geen verbetering in komt doordat andere organen deze taak op zich nemen, mag men geen solide internationaal geldstelsel verwachten.

Werkloosheid in de Verenigde Staten

Er is nog één punt waarop ik in het bijzonder de aandacht wil vestigen en dat aansluit op de eerste aflevering van dit artikel: *de werkloosheid in de landen van de (voormalige) reserve valuta is permanent hoger dan die in vergelijkbare industrielanden*.

De Groene van 11 augustus 1972 heeft dit in een grafiek nog eens duidelijk laten zien 12). Voor de drie jaren 1970-1972 loopt de gemiddelde werkloosheid in de (oude) EEG geleidelijk op, maar komt in 1972 niet hoger dan 2%; voor Groot-Brittannië stijgt het getal van 2,5 naar 4,5; voor de Verenigde Staten tot tegen de 6.

Het algemene kenmerk van het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten is, hetgeen Fred. Hirsch genoemd heeft „their natural capital-exporting inclination“ 13). Dit is reeds een duidelijke aanwijzing van een deflationistische tendentie op de binnenlandse markt in deze landen, want de op deze manier geëxporteerde koopkracht keert maar voor een klein deel terug op de markt waar het geld aan onttrokken is. Voeg nu hierbij dat deze „natural inclination“, aangedreven door winzucht en begeerte naar macht, zo sterk is dat zij zich door niets heeft laten remmen en ver uitschiet buiten de uit eigen kracht beschikbare middelen — en gij ziet de chronische schuldenmakerij te voorschijn komen die het standvastige kenmerk is van de Amerikaanse liquiditeitsrekening.

Bijzonder verhelderend is het beloop in en na 1965. Op 4 februari 1965 kondigde generaal de Gaulle aan dat hij, om de voortdurende stijging van de Franse dollarvorderingen tegen te gaan, deze voortaan zou laten omzetten in goud, vrijwel het enige middel om het Amerikaanse volk duidelijk

te maken dat er iets met zijn betalingen niet in orde was 14). Vijf dagen later reageerde Johnson al op deze maatregel door een *vrijwillige* beperking van de buitenlandse investeringen aan te kondigen. Voor de eerstvolgende tien jaar.

Het negatieve resultaat ziet men in kolom 8 van tabel 1. In de jaren 1965-1967 bereikten deze investeringen een hoger bedrag dan ooit te voren, nl.: \$ 9,87 mrd.; in 1968-1970 waren zij maar weinig lager op \$ 8,79 mrd. Ook na de krach stijgen zij onverdroten verder. In het enkele jaar 1971 schoten zij van een jaargemiddelde in de voorafgaande 6 jaren van ca. \$ 3 mrd. omhoog tot \$ 4,9 mrd.; in het eerste kwartaal 1972 tot \$ 1,62 mrd.; uit de IFS van december 1972 en januari 1973 zijn zij verdwenen 15). Wat niet weet . . .

Kolom 9 in tabel 1 laat duidelijk zien dat de zgn. kapitaalmarkt van de Verenigde Staten alle jaren van 1952 t/m 1971 (op twee onbelangrijke uitzonderingen na) *een kapitaalmarkt zonder kapitaal* is geweest. De buitenlandse investeringen werden betaald door vermindering van liquide activa of (en voor een groter deel) door de vermeerdering van korte schulden aan het buitenland.

Uit dit alles is maar één conclusie mogelijk: men moet Amerika zo snel mogelijk én volledig verlossen van zijn zelf gekozen rol van speculatieve bankier voor de wereld in haar geheel 16). Deze rol heeft geleid tot voortdurende stimulering van de inflatie in alle landen buiten Amerika, tot vergroting van het Amerikaans bezit in buitenlandse realia, betaald met oninbare, in koopkracht en nu zelfs in nominale waarde dalende Amerikaanse schuldbriefjes en maakt effectieve bestrijding van de werkloosheid in Amerika volstrekt onuitvoerbaar.

Het is het belang van Amerika zelf om van zijn onmogelijke taak ontheven te worden en wel spoedig, en sans espoir de retour radicaal.

J. Goudriaan

11) *Monthly Review*, november 1965, blz. 228.

12) Berekend uit gegevens van OECD, Centraal Planbureau en Ministerie van Sociale Zaken.

13) Robert V. Roosa and Fred. Hirsch, *Reserves, reserve currencies and vehicle currencies*, Essays in International Finances, Princeton 54, mei 1966, blz. 31. Een bijzonder openhartig en leerzaam boekje waaruit men de Engelse en Amerikaanse mentaliteit in financiële kringen beter leert kennen dan uit de officiële publikaties.

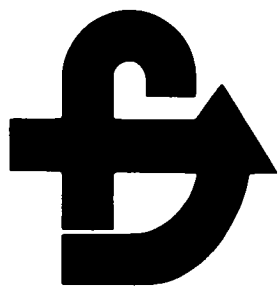
14) A. b. blz. 16: in order to try to bring the American people to realize that we had a deficit problem, a payments problem, we had to resort to the use of readily understandable symbols of which losing gold was the principal one.

15) In Nederland werden in 1972 nog voor Amerikaanse ondernemingen aangekocht o.a.: het Erdal-concern in Amersfoort, de fabriek van schokbrekers Koni in Oud-Beyerland, de fabriek van Simplex-spielgoed in Aalst enz.

16) Deze conclusie is reeds eenstemmig aangekondigd en vier keer herhaald in het verslag van een internationale studiegroep van 32 economen, waaronder 13 uit de VS; International Monetary Arrangements, Princeton University 1964, blz. 74, 81, 89 en 94. Zij luidt woordelijk: „The present system, which relies on the deficits of the reserve-currency countries to supplement the growth of monetary gold reserves, cannot continue indefinitely; since the system necessitates a progressive increase in the ratio of liquid liabilities of reserve-currency countries to their gold holdings, it creates a growing threat to the value of the reserve holdings of other countries, with the result that the confidence in the stability of the system is undermined“.

RECTIFICATIE

In het artikel „Een toekomstig wereldhouttekort?“, door Ir. H. A. van der Meiden, in *ESB* van 28 februari jl. staat in tabel 1 een fout. Het aantal inwoners van Azië (excl. USSR en Japan) bedraagt niet 1.118 mrd., maar 1.933 mrd.

Het budgettaire perspectief voor het kabinet-Den Uyl (II)*

PROF. DR. L. KOOPMANS

1. De louter nominale begrotingsruimte

De belastingopbrengsten zullen — behalve door de reële groei van het nationale inkomen en de macro-economische progressiefactor — ook toenemen als gevolg van de louter nominale groei van het nationale inkomen (louter inflatoire inkomens- en prijsstijgingen) en de macro-economische progressiefactor. Dit is de zogenoemde louter *nominale ruimte*, die kan worden verdeeld in een proportioneel deel — proportioneel met de prijsstijging van het nationale inkomen — en de nominale progressiekop.

De proportionele nominale ruimte wordt — zoals reeds is gezegd — aangewend voor de financiering van de algemene salarismaatregelen. De nominale progressiekop is door het kabinet-Biesheuvel bestemd voor het opvangen van de belastingderving, die optreedt als gevolg van de automatische inflatiecorrectie (teruggave van de nominale progressie in de loon- en inkomstenbelasting).

De omvang van de louter nominale ruimte

De omvang van de proportionele nominale ruimte in het jaar *t* is gelijk aan het produkt van de prijsstijging van het nationale inkomen in het jaar *t* en de totale belastingopbrengst in het jaar *t-1*, nadat deze is vermeerderd met de reële groei van de belastingen in het jaar *t-1*. De nominale progressiekop is gelijk aan het produkt van de proportionele nominale ruimte en de macro-economische progressiefactor verminderd met 1. Voor de prijsstijging van het nationale inkomen nemen wij een trendmatige prijsstijging van 7% per jaar, die wordt verondersteld bij een trendmatige loonstijging in het bedrijfsleven van 12% per jaar. Hiermede wijken wij af van de traditionele berekeningsmethode, waarbij wordt uitgegaan van de feitelijke prijsstijging van het nationale inkomen (zie paragraaf 4).

• Totale belastingopbrengst in 1972	f. 38.000 mln.
• Trendmatige reële groei in 1973 (4,6%)	1.750
	<u>39.750</u>
• Proportionele nominale ruimte in 1973 (prijsstijging nationale inkomen van 7%)	2.780
• Nominale progressiekop in 1973 (0,14 maal de proportionele nominale ruimte)	390
	<u>42.920</u>
• Totale trendmatige opbrengst in 1973	1.970
• Trendmatige reële groei in 1974 (4,6%)	44.890
	<u>46.860</u>
• Proportionele nominale ruimte in 1974 (prijsstijging nationale inkomen van 7%)	3.140
• Nominale progressiekop in 1974	440
	<u>44.800</u>
• Totale trendmatige opbrengst in 1974	48.470
• Trendmatige reële groei in 1975 (4,6%)	2.230
	<u>50.700</u>
• Proportionele nominale ruimte in 1975 (prijsstijging nationale inkomen van 7%)	3.550
• Nominale progressiekop in 1975	500
	<u>54.750</u>
• Totale opbrengst in 1975	2.520
• Trendmatige reële groei in 1976 (4,6%)	57.270

• Proportionele nominale ruimte in 1976 (prijsstijging nationale inkomen 7%)	4.010
• Nominale progressiekop in 1976	560

Samenvattend:

	1974	1975	1976
• Proportionele nominale ruimte	3.140	3.550	4.010
• Nominale progressiekop	440	500	560

2. Het structureel toelaatbare begrotingstekort

Nu het jaar 1972 als een redelijk evenwichtig basisjaar mag worden aangemerkt, kan het begrotingstekort in dat jaar (volgens de vermoedelijke uitkomsten en gecorrigeerd voor incidentele factoren zoals bijv. de wiebeltax, conjuncturele werkgelegenheidsuitgaven en tijdelijke overschrijdingen van de begrotingsruimte) worden beschouwd als het structureel toelaatbare tekort. Volgens kamerstuk 12342 (zitting 1972-1973) over een aanvullend onderzoek naar de aanvaardbare omvang van het begrotingstekort en de financiering van de inflatiecorrectie, kan het gecorrigeerde tekort in 1972 op f. 1.400 mln. worden gesteld.

Volgens het structurele begrotingsbeleid dient het rijk dit tekort — afziende van invloeden van incidentele en conjuncturele aard — op lange termijn in verhouding tot het nationale inkomen constant te houden, althans zolang zich geen fundamentele wijziging voordoet in de verhouding tussen besparingen en investeringen in de andere sectoren van de volkshuishouding 2). In de praktijk tot nu toe hebben de verschillende kabinetten gestreefd naar een in bedrag gelijkblijvend begrotingstekort (absoluut i.p.v. relatief constant tekort). Deze gedragslijn die een relatieve daling van het tekort inhoudt, heeft met name in de periode 1964-1971 — een periode van hardnekkige overbesteding — ten doel gehad geleidelijk de gewenste omvang van het structurele begrotingstekort, die geacht werd kleiner te zijn, te bereiken. Er lijkt thans echter geen dringende reden meer te zijn deze gedragslijn vol te houden.

Overgang van een absoluut naar een relatief gelijkblijvend begrotingstekort betekent een vergroting van de jaarlijks beschikbaar komende begrotingsruimte. Deze extra ruimte kan als volgt worden becijferd.

* Deel I verscheen in *ESB* van 20 juni jl. Deze rubriek wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Wij dienen nu niet de aan het rijk ten goede komende belastingopbrengst als uitgangspunt te nemen, maar de totale opbrengst. Immers, ten laste van de proportionele ruimte komt niet alleen de toeneming van de loon gevoelige uitgaven in de rijksbegroting, doch ook van die in het gemeentefonds.

2) Zie kamerstuk 11780 (zitting 1971-1972) over de kwantitatieve uitgangspunten voor het trendmatige begrotingsbeleid in de komende jaren.

• Structureel toelaatbaar tekort in 1972.....	1.400 mln.
• Trendmatige toeneming van het nationale inkomen (4% reële groei en 7% louter nominale groei)	
• Structureel toelaatbaar tekort in 1973.....	1.540 mln.
• Trendmatige toeneming van het nationale inkomen (4% reële groei en 7% louter nominale groei)	
• Structureel toelaatbaar tekort in 1974.....	1.710 mln.
• Trendmatige toeneming van het nationale inkomen in 1975 (4% reële groei en 7% louter nominale groei)	
• Structureel toelaatbaar tekort in 1975.....	1.900 mln.
• Trendmatige toeneming van het nationale inkomen in 1976 (4% reële groei en 7% louter nominale groei)	
• Structureel toelaatbaar tekort in 1976.....	2.110 mln.

Samenvattend:

	1974	1975	1976
• Extra ruimte als gevolg van de overgang van een absoluut naar een relatief constant tekort	170	190	210

3. Confrontatie van uitgavengroei en ruimte

In deze paragraaf confronteren wij de begrotingsruimte met het beslag erop in de vorm van uitgavenstijging. Op deze wijze wordt een beeld verkregen van het budgettaire perspectief voor het kabinet-Den Uyl.

Toetsing aan de reële ruimte

Toetsing van de ontwikkeling van de relevante uitgaven bij ongewijzigd beleid aan de reële begrotingsruimte geeft het volgende beeld.

	1974	1975	1976
• Toeneming van de relevante uitgaven ...	3.190	3.250	2.800
• Reële begrotingsruimte	2.510	2.690	2.930
• Overschrijding (-) of overschot (+)	- 680	- 560	+ 130

Toetsing aan de proportionele nominale ruimte

Toetsing van de omvang van de algemene salarismaatregelen aan het proportionele gedeelte van de louter nominale ruimte geeft de volgende uitkomsten.

	1974	1975	1976
• Toeneming der loongevoelige uitgaven ...	2.800	3.210	3.670
• Proportionele nominale ruimte.....	3.140	3.550	4.010
• Overschrijding (-) of overschot (+)	+ 340	+ 340	+ 340

Totaalbeeld van de budgettaire situatie

Het budgettaire perspectief voor het kabinet-Den Uyl ziet er — er mee rekening houdend 1. dat de inflatiecorrectie voor de jaren 1974, 1975 en 1976 niet doorgaat, zodat de nominale progressiekop voor uitgavenstijgingen kan worden aangevend en 2. dat ca. 12% van de progressiekop en van het overschot op de proportionele nominale ruimte toevalt aan het gemeentefonds — als volgt uit.

	1974	1975	1976
• Overschrijding (-) of overschot (+) op de reële begrotingsruimte	- 680	- 560	+ 130
• Overschrijding (-) of overschot (+) op de proportionele nominale ruimte (minus 12%)	+ 300	+ 300	+ 300
• Nominale progressiekop (minus 12%) ...	+ 390	+ 440	+ 490
• Toelaatbare jaarlijkse vergroting van het structurele begrotingstekort.....	+ 170	+ 190	+ 210
• Totaal	+ 180	+ 370	+ 1.130
• Hierop moet echter nog in mindering worden gebracht de toeneming van de afdracht van invoerrechten aan de Europese Gemeenschappen (miljoenennota 1973, blz. 58).....	170	115	115
	+ 10	+ 255	+ 1.015

Deze uitkomsten moeten zo worden gelezen, dat het mogelijk is in 1974 f. 10 mln. extra uitgaven te doen ten opzichte van ongewijzigd beleid en dat in 1975 f. 255 mln. extra uitgaven kunnen worden verricht, mits de in 1974 gestarte activiteiten doorwerken naar latere jaren op een niveau van f. 10 mln. In 1976 kan ruim een miljard extra worden uitgegeven, mits de programma's die in 1974 en 1975 zijn begonnen, doorwerken op een niveau van 10 + 255 miljoen. Wanneer in de geëntameerde activiteiten een ingebouwde groei ligt opgesloten dan gaat dat ten koste van de extra uitgaven die in het volgende jaar mogelijk zijn.

4. Kanttekeningen

De bovenstaande berekeningsmethode vertoont verwantschap met de door Stevers bepleite totale nominale norm 3). Om de aansluiting met het huidige systeem te behouden zijn de verschillende begrotingsruimten afzonderlijk berekend. Vervolgens zijn de schotten tussen de reële ruimte, de proportionele nominale ruimte en de nominale progressiekop weggehaald. Bij de ruimteberekening is in de eerste aanleg gekozen voor een trendmatige prijsstijging van het nationale inkomen van 7%, die verondersteld wordt bij een jaarlijkse loonstijging van 12%. Uit beleidsoogpunt behoort dit uiteraard niet acceptabel te zijn. Daarom wordt in de volgende paragraaf nagegaan hoe de uitkomsten veranderen, wanneer een lagere loonstijging wordt verondersteld.

Voor een goed begrip moet erop worden gewezen, dat de uitkomsten betrekking hebben op ongewijzigd beleid. Bij de voorbereiding van de begroting 1974 zullen er ongetwijfeld een aantal uitgavenverhogingen (o.a. ter honorering van het programma van het nieuwe kabinet) plaatsvinden. Daarmede is hier geen rekening gehouden. Dat geldt ook voor mogelijke beleidsombuigingen, die eventueel in 1974 in gang zullen worden gezet. Er is evenmin rekening gehouden met eventuele wijzigingen in het fiscale regime zoals vrijstelling van rente-inkomsten tot een bepaald bedrag van inkomstenbelasting, verhoging van de bejaardenaftrek om te voorkomen dat bejaarden met enkel een AOW-uitkering in de inkomstenbelasting vallen en de tweede fase van de fiscale oudedagsvoorziening voor zelfstandigen.

Voorts hebben wij geabstraheerd van de uitvoering van de begroting 1973. Voor de begrotingsuitvoering gelden de regels van het zogenoemde stringente begrotingsbeleid. Het structurele begrotingsbeleid zou immers ernstig aan betekenis verliezen, wanneer bij de uitvoering van de begroting de oorspronkelijke ramingen zonder compensatie zouden worden overschreden. De regels van het stringente begrotingsbeleid zijn opgenomen in de miljoenennota 1972 (blz. 31). Hierbij gaat het niet alleen om het geven van compensatie voor overschrijdingen in 1973, maar ook voor latere jaren, wanneer de overschrijdingen een permanent karakter hebben. Wanneer de doorwerkende overschrijdingen niet worden gecompenseerd, betekent dat een extra aanslag op de begrotingsruimte in 1974. De minister van Financiën heeft in het kamerstuk 12393 de stand van zaken bij de uitvoering van de begroting 1973 weergegeven. Over de doorwerking

3) Zie Th. A. Stevers, *Openbare financiën en economie*, 1971, blz. 302 e.v. Overgang op de totale nominale ruimte kan nog wel complicaties geven m.b.t. het zogenoemde trendbeleid inzake ambtenarensalarissen. Zolang er echter overschotten zijn op de proportionele nominale ruimte, is er geen acuut probleem. Dat geeft gelegenheid het trendbeleid ten principale aan de orde te stellen. Bedacht moet worden dat de overheid met het trendbeleid, waarin de ambtelijke salarissen de loonontwikkeling in het bedrijfsleven met enige vertraging volgen, een belangrijk instrument van loonpolitiek uit handen geeft. Van de ca. 4,5 mln. werknemers in ons land valt ongeveer een kwart direct of indirect onder de werking van het trendbeleid.

De fiscale positie van bejaarden

Er zijn vooral in de laatste jaren herhaaldelijk incidentele maatregelen getroffen ter verbetering van de fiscale positie van bejaarden. Deze maatregelen waren nodig om te bereiken, dat bejaarden die uitsluitend van de uitkeringen ingevolge de Algemene Ouderdomswet leefden, vrij zouden zijn van de heffing van inkomstenbelasting, ondanks het feit, dat deze uitkeringen hoger waren dan de belastingvrije voet verhoogd met een bejaardenaftrek.

Bij de invoering van het zogenaamde schijventarief heeft een optrekking van de belastingvrije voet plaats gehad, gepaard met een flinke verhoging van de bejaardenaftrek. Wie zou denken dat daarmee alle problemen zijn opgelost, vergist zich. De thans ontstane toestand blijkt in toenemende mate een hindernis te zijn indien ongehuwde bejaarden willen trouwen. Genieten beide bejaarden uitsluitend een uitkering ingevolge de AOW dan betalen zij thans geen belasting. Na een huwelijk wordt op de uitkering van de vrouw circa f. 1.200 per jaar loonbelasting ingehouden (tarief gehuwde vrouw), zodat het gemeenschappelijk inkomen met f. 100 per maand netto achteruitgaat.

Nog erger wordt het indien zowel man als vrouw enig vermogen bezitten. Bezitten zij elk bijv. f. 100.000 dan betekent dit bij de bestaande belastingvrije voet van f. 96.500, dat zij elk f. 21 vermogensbelasting moeten betalen. Na een huwelijk vervalt er één belastingvrije voet. Over f. 200.000 moet dan f. 721 belasting worden betaald, dit is f. 679 extra. Indien het inkomen uit vermogen bijv. f. 6.000 is dan betaalt de ongehuwde bejaarde daarover en over zijn AOW-uitkering circa f. 1.450 inkomstenbelasting. Twee bejaarden dus circa f. 2.900. Na een huwelijk betalen zij samen aan loon- en inkomstenbelasting ca.

f. 4.200, dit is f. 1.300 meer dan bij samenleving zonder huwelijk en rekening houdend met de meerdere vermogensbelasting totaal zelfs ca. f. 2.000 per jaar meer.

Het komt mij voor, dat ten aanzien van bejaarden om een fiscale neutraliteit te bereiken de invoering van een splitsingsstelsel noodzakelijk en billijk is. Dit houdt in, dat voor hen de inkomsten- en vermogensbelasting wordt geheven door de tabellen c.q. tarieven toe te passen naar het ongehuwdentarief over de helft van de totale inkomsten en totale vermogen en deze uitkomsten te verdubbelen. Alleen langs deze weg kan worden bereikt, dat de bestaande fiscale hindernissen voor huwelijken tussen bejaarden worden opgeheven. Dit standpunt is voor de AOW reeds eerder ingenomen door de bepaling, dat bij huwelijk van bejaarden elk de ongehuwdenuitkering behoudt.

Ten opzichte van een bejaard echtpaar dat de lagere gehuwdenuitkering ontvangt, houdt dit echter een onbillijkheid in. (Niet algemeen bekend is, dat een bejaard echtpaar, dat scheidt en daarna hertrouwt langs deze weg tot een verhoging van de gezamenlijke uitkering van circa f. 3.600 per jaar kan komen). Het lijkt mij wenselijk op den duur elke bejaarde een eigen uitkering naar de maatstaf van de uitkering voor ongehuwden te geven. De voorgestelde fiscale voorziening schept niet alleen de mogelijkheid voor opheffing van een toenemend aantal concubinaaten, doch draagt tevens bij tot verbetering van de positie van gehuwde bejaarden, die van de lagere gehuwdenuitkering en aanvullende inkomsten leven.

C. P. A. Bakker*

* De auteur is registeraccountant te Utrecht.

van de overschrijdingen naar 1974 en latere jaren en over de compensaties is nog niets bekend. In de zogenoemde voorjaarsnota die in juni zal verschijnen, wordt het parlement hierover nader ingelicht.

5. Het effect van een lagere loonstijging

Bij de bovenstaande berekeningen is uitgegaan van een structurele loonstijging van 12% per jaar. In het kader van de bestrijding van de thans heersende kosteninflatie is matiging van de loonstijging onontkoombaar. In deze paragraaf wordt bekeken in hoeverre de uitkomsten veranderen, wanneer een loonstijging in de jaren 1974, 1975 en 1976 van 11, 10 en 9% als beleidsdoelstelling zou worden aanvaard en gerealiseerd. In plaats van (in mln. guldens)

+ 10 + 255 + 1.015

worden de uitkomsten dan

+ 15 + 285 + 1.075

Hieruit blijkt dat bij de gehanteerde berekeningsmethode de uitkomsten voor de jaren 1974, 1975 en 1976 vrij ongevoelig zijn voor de aangenomen loonmatiging. Tegenover een lagere stijging van de relevante uitgaven (t.g.v. de lagere prijsstijging) staat een geringere toeneming van de niet-belastingmiddelen en een lager overschot op de proportionele nominale ruimte.

Hierbij hebben wij nog afgezien van de mogelijkheid dat de lagere loonstijging de investeringsgeneigdheid en daarmee de reële groei van het nationale inkomen positief beïnvloedt. Dit zou aanleiding kunnen zijn de trendmatige reële groei

der belastingontvangsten — het belangrijkste onderdeel van de reële begrotingsruimte — op een hoger niveau te stellen dan de 4,6%, die aan de bovenstaande berekeningen ten grondslag ligt. Enerzijds neemt de reële groei van het nationale inkomen toe, anderzijds ondervindt ook de macro-economische progressiefactor een opwaartse druk. Herstel van de winsten leidt immers tot een vergroting van het aandeel van de inkomstenbelasting en de vennootschapsbelasting in de totale belastingopbrengst. Daardoor zullen de progressiefactoren van deze belastingen zwaarder gaan wegen in de totale progressiefactor. De omvang van de trendmatig reële toeneming der belastingontvangsten zou dan misschien kunnen worden gehandhaafd op de 5%, die is gehanteerd bij de voorbereiding van de begroting 1973/4). De combinatie van een lagere loonstijging en een trendmatig reële groei der belastingopbrengst van 5% leidt tot de volgende uitkomsten (in mln. guldens):

+ 225 + 535 + 1.395

Deze verbetering is vrijwel geheel toe te schrijven aan de verhoging van de trendmatige reële groei der belastingontvangsten. Het effect van de loonmatiging is indirect; het opent de mogelijkheid de trendmatige reële groei der belastingopbrengst op een hoger niveau te stellen.

L. Koopmans

(Slot)

4) Eigenlijk zou de ruimte dan in fasen moeten worden verhoogd van 4,6 naar 5%. Gemakshalve hebben wij dat niet gedaan.

Opmerkingen over de Wet Kapitaaluitgaven Lagere Publiekrechtelijke Lichamen

DRS. H. J. TANKINK*

Sedert 1 november 1963 heeft de Wet Kapitaaluitgaven Lagere Publiekrechtelijke Lichamen (verder te noemen wet KPL) aan de gemeenten beperkingen opgelegd 1), aanvankelijk in de vorm van een leningsplafond, doch al spoedig in de vorm van de inmiddels wel overbekend geworden „centrale financiering”. Aan deze wetstoepassing heeft Van Stuivenberg geruime tijd geleden een uitstekend artikel gewijd in de *Nederlandse gemeente* 2). Ten aanzien van de vraag in hoeverre de toepassing van deze wet aan de doeleinden heeft beantwoord, oordeelde deze auteur dat — uitsluitend bezien vanuit algemeen financieel-economisch oogpunt — een positief antwoord gepast is.

Echter, al te eenvoudig kan het voortdurend opleggen van nieuwe beperkingen in de voor de gemeenten beschikbaar komende middelen leiden tot onaanvaardbaar uitstel van de totstandkoming van noodzakelijke voorzieningen. Onaanvaardbaar, omdat — zoals onderzoek heeft aangetoond 3) — er een zeer nauwe relatie bestaat tussen de gemeentelijke investeringen in — wat heet — de overheidssector in engere zin en met name de investeringen in de woningbouw. Indien de gemeenten dan in het kader van het macro-economisch beleid worden gedwongen de investeringen te beperken, terwijl tegelijkertijd de woningbouw prioriteit behoudt, en de greep van het rijk op de particuliere sfeer niet effectief blijkt, kunnen moeilijkheden niet uitblijven. Het valt dan ook niet te verwonderen dat de lokale overheden voortdurend hebben gezocht naar mogelijkheden de te strenge invloeden van het regime te ontlopen. Twee methoden zijn daarbij in het bijzonder opgevallen 4).

Burgerzinslening

In de eerste plaats kon het de gemeenten worden toegestaan buiten de centrale financiering om zogenaamde burgerzinsleningen op te nemen. Dat zijn leningen, geaccommodeerd door *plaatselijke* financiële instellingen of institutionele beleggers, waarbij het rendement tenminste 0,25 % blijft onder dat van leningen die tegelijkertijd op de „normale” wijze worden aangeboden, of leningen van niet-professionele geldgevers met een rendementsécart van tenminste 1 %.

Het spreekt vanzelf dat zich hier een belangrijke deelmarkt kon ontwikkelen, zodra de grote bankinstellingen via de vele lokale vestigingen gingen participeren. En zodra dan ook bleek dat het geen al te grote opgave was met een gemeentebeheer zodanige leningvoorwaarden overeen te komen, dat het rendementsécart van voldoende grootte scheen te zijn, nam het instituut van de „burgerzinslening” een grote vlucht. Dat had tot gevolg dat het stroompje van de centrale financiering nog wat meer versmalde, zodat een billijke verdeling van die zeer schaarse middelen ernstig in gevaar kwam. Op 4 december 1970 werd het de gemeenten dan ook verboden, behoudens enige overgangsregelingen, nog langer van dit op zich redelijke middel tot financiering gebruik te maken 5).

Toestemming investeringen

In de tweede plaats biedt het feit dat voor het verkrijgen van toestemming voor het uitvoeren van een investering slechts de zekerheid van vaste financiering voor betalingen gedurende de eerste vijftien maanden van het werk vereist is, de gemeenten de mogelijkheid omvangrijke projecten met een investeringsduur van verscheidene jaren te starten met een relatief gering bedrag aan vaste financieringsmiddelen. De latere betalingen kunnen zo nodig met monetaire middelen worden gefinancierd.

Deze handelwijze heeft weinig van doen met de o.m. door *Goedhart* bepleite stelselmatige investeringsplanning op middellange termijn gepaard aan een even stelselmatige financieringsplanning op middellange termijn. Integendeel 6), de acute noodzaak tot het voltooiën van projecten dwong de gemeenten steeds meer gebruik te maken van de monetaire financieringswijze, naarmate de centrale financieringskraan slechter ging stromen. Ondanks de beperkende bepalingen van de autoriteiten, bijv. in de vorm van consolidatieverplichtingen, steeg de gemeentelijke vlottende schuld tot recordhoogte. De tabel laat de ontwikkeling van de laatste jaren zien. Uit de cijfers blijkt tevens dat de overschrijdingen van de zogenaamde kasgeldnorm in 1972 vrijwel zijn weggewerkt. Deze consolidatie werd mogelijk dankzij de — mede door bijzondere oorzaken — relatief ruime kapitaalmarkt.

Invloed centrale overheid

Geeft het vorenstaande enig inzicht in de mate waarin de gemeenten effectief het regime hebben weten te ontgaan, het is ook illustratief voor de druk die de centrale overheid oplegt. Niet alleen de globale voorschriften speelden een rol, ook de voorrangbehandeling die door de toezichthouders aan bepaalde investeringen (zoals bouwrijpmaken van gronden

* De auteur is wetenschappelijk medewerker bij de Raad voor de Gemeentefinanciën.

1) Hoewel de wet KPL (1963 Stbl. 239) betrekking heeft op alle lagere publiekrechtelijke lichamen is in dit artikel uitsluitend sprake van de gemeenten, die te zamen het overgrote deel van de kapitaaluitgaven voor hun rekening nemen (ruim 90%).

2) In *De Nederlandse Gemeente*, jrg. 24, nr. 40, 2 oktober 1970.

3) Deze causale samenhang wordt o.m. gehanteerd door de Raad voor de Gemeentefinanciën bij de raming van de omvang van de gemeentelijke investeringen; vgl. advies van 1 juni 1971, stukken Tweede Kamer, nr. 11.500 D, nr. 3, blz. 44 e.v.

4) Het zou te ver voeren in het kader van dit artikel in te gaan op de effecten — van het niet ter beschikking komen van financieringsmiddelen voor kapitaaluitgaven — voor de gewone dienst, waar in principe wél voortdurend de voor rente en aflossing noodzakelijke ruimte o.m. via het Gemeentefonds ter beschikking komt.

5) Beschikking van 30 november 1970, nr. A 70/17024 (Ned.St.crt. van 3-12-1970, nr. 234).

6) In *De financiën der gemeenten*, praeadvies-uitgebracht op 10 mei 1967, blz. 41.

Data	Ontwikkeling van a):		Overschrijdingen van de kasgeldnorm	Ruimte onder de kasgeldnorm
	netto vlottende schuld der gemeenten	kasgeldnorm (alle gemeenten)		
1- 1-1964	833	1.006	573	153
1965	1.129	1.142	829	122
1966	1.354	1.320	1.139	129
1967	2.027	1.477	1.598	76
1968	2.218	1.722	1.717	91
1969	2.268	1.913	1.883	85
1970	2.887	2.146	2.309	93
1971	3.411	2.458	2.575	80
1972	3.798	2.869	1.967	126
1- 4-1972	2.793	2.962	1.199	149
1- 7-1972	2.589	2.980	1.398	157
1-10-1972	2.166	3.023	596	220
1- 1-1973	2.215	3.330	599	302

Bron: verzameling staten GT, ter beschikking gesteld door het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

a) Bedragen in mln. guldens.

voor de woningbouw) wordt gegeven, scheidt problemen. Door het hanteren van voorrangsregels erkent de centrale overheid wel de complementariteit van de gemeentelijke investeringen, daar waar die het sterkst is, maar de volgende stap, het afwegen van de prioriteit tussen deze uitgaven en die van bijv. het rijk wordt niet gezet. Het voortdurend ontnemen van mogelijkheden tot het daadwerkelijk besturen en beheren van de gemeentelijke huishoudingen op grond van een wetgeving die daartoe niet is geschreven, ontlokt vanzelfsprekend het nodige gemor onder de getroffen.

Een stap in de goede richting werd in 1970 gezet door het kamerlid Vondeling, die een ontwerp van wijziging van de wet KPL indiende, waarin werd voorgesteld dat in tijden van krapte op de kapitaalmarkt de centrale overheid een globale regulering van die markt zou maken⁷⁾. Niet langer zou dan, zoals ook de SER erkende, de gemeentelijke sector min of meer automatisch de sluitpostfunctie op de kapitaalmarkt toekomen⁸⁾. Dit wetsontwerp heeft echter niet de voor aanneming vereiste meerderheid kunnen verwerven.

Er staan evenwel andere mogelijkheden open, die minder ver gaan. Zo zou de centrale overheid jaarlijks een redelijk te achten niveau van gemeentelijke investeringen, passend in het totale beleid, kunnen garanderen. Komt de totaliteit der gemeenten niet aan haar trekken, al dan niet via de Bank voor Nederlandsche Gemeenten, dan springt het rijk uit eigen kas bij.

Van dergelijke gedachten is echter nog vrijwel niets in het regeringsbeleid te vinden⁹⁾. In de loop van 1972 is aan de enorme overschrijdingen van de kasgeldnorm een einde gekomen. De vooruitzichten voor 1973 zijn niet somber, in ieder geval niet zo somber dat van de reeds zeven jaren bestaande „acute verstoring van de kapitaalmarkt” mocht worden verwacht dat deze een achtste verjaardag zou gaan halen. Kortom, verwacht mocht worden dat de (demissionaire) ministers niet tot verlenging van de centrale financiering zouden kunnen besluiten. Dat de vereiste homologatiewet van het vorige besluit tot verlenging van de centrale financiering het staatsblad nog niet eens heeft bereikt, moet dan maar even terzijde worden gelaten. Maar ach, een circulaire van 6 december 1972 van de minister van Binnenlandse Zaken bevat een toelichting op het besluit tot verlenging van de centrale financiering. Het heet dat de sedert medio oktober optredende verkrapping op de kapitaalmarkt, o.m. blijkend uit de mislukte staatslening en het aantrekkende rentepeil, te zamen met de nog resterende consolidatiebehoefte en het „stuwmeer” van investeringen die nog op financiering wachten de regering tot dat besluit hebben gebracht.

En twee maanden voordien dient de regering een wetsontwerp in tot wijziging van artikel 2 van de wet KPL. Deze wijziging beoogt het instrumentarium van de monetaire autoriteiten te vergroten en te versoepelen; instrumenten echter uitsluitend

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

tend gericht op het tegengaan van uitwassen, die in de afgelopen jaren juist (mede) dankzij het beleid van de centrale overheid tot stand zijn gekomen.

Mijns inziens hoeft er niet te worden getwijfeld aan de wil van de gemeente-besturen hun huishoudingen volgens goede regels te besturen. Tot dergelijke regels behoort zeker het volledig en zo synchroon mogelijk financieren met langlopende middelen van de investeringen. De belangrijkste voorgestelde wetswijziging betreft evenwel het creëren van een hogere minimum-eis, te stellen aan de vaste financieringsmiddelen voor meerjarige investeringsprojecten over de periode van uitvoering van het project. Op zich hoeft een dergelijke verandering geen bezwaar te ontmoeten, maar in een meer planmatige aanpak van de totale overheidsbestedingen is zij overbodig. Ook de overige voorstellen gaan niet in de richting van een dergelijke aanpak.

Zo vervalt het wettelijk minimum voor de kasgeldnorm (thans 25% van de inkomsten van de laatst goedgekeurde begroting van het lichaam), waardoor de mogelijkheid voor financiering door middel van korte middelen de gemeenten geheel kan worden ontnomen, terwijl sneller dan tot dusverre verplichtingen tot consolidatie effectief kunnen worden gemaakt. Ook kunnen voor afzonderlijke (groepen van) gemeenten afzonderlijke regels worden gesteld. Al biedt dat het voordeel dat voor de in positie en behoeften vaak sterk verschillende gemeenten beter aangepaste richtlijnen kunnen worden gegeven, gevreesd moet toch worden dat sommige gemeenten — met name die die een politieke factor van betekenis zijn — meer dan andere de gelegenheid verkrijgen tot het ondergaan van goede voorwaarden.

Al met al wordt de wet KPL in het voorstel van de regering verder uitgebouwd tot een instrument van de monetaire politiek. Steeds vaker zal het dan de gemeentelijke sector (kunnen) zijn, die de in het beleid van de overheid gewenste impulsen moet leveren. De wet KPL is daar aanvankelijk niet voor geschreven; een uitbouw in die richting, niet gepaard gaande met een gelijktijdige hervorming van het regeringsbeleid in die zin, dat een regelmatig vast te stellen — in het kader van het gehele uitgavenbeleid van de overheid bepaalde — omvang van gemeentelijke investeringen wordt gegarandeerd, blijft echter gemorrel in de marge. Hopelijk zijn de Staten-Generaal bereid en in staat de nodige beleidsombuigingen af te dwingen.

H. J. Tankink

7) Wetsontwerp 10.679, ingediend op 1 juni 1970.

8) Advies van 22 januari 1971, blz. 8.

9) De door de regering tot dusverre gegarandeerde bedragen (vgl. bijv. circulaire van 6 december 1972, nr. F 72/U 2662 van de minister van Binnenlandse Zaken) kunnen niet als zodanig worden beschouwd, aangezien de omvang daarvan bezien in relatie tot de redelijk te achten behoeften niet groot te noemen is.

Heeft de spreidingspolitiek werkelijk zo weinig kans van slagen?

DR. J. J. VAN DUIJN*

In zijn artikel „Regionale en ruimtelijke politiek” in *ESB* van 7 maart 1973 doet Professor Lambooy een aantal boutespraken over de positie van wat hij noemt de Randsteden en over het in Nederland gevoerde regionale beleid, die welhaast om een reactie vragen. In het volgende wil ik als uitgangspunt nemen zijn stelling dat de koppeling van het anti-congestiebeleid aan de verplaatsing van bedrijvigheid naar het Noorden weinig kans van slagen heeft, om daaraan vastknopend enige kanttekeningen te plaatsen bij Prof. Lambooy's interpretatie van de situatie waarin de Randsteden zich bevinden.

Fasen van economische ontwikkeling

Prof. Lambooy plaatst de Nederlandse regionale politiek terecht in een wat ruimer kader door J. Friedmann te citeren, die de „five stages of economic growth” van Rostow wat heeft omgevormd tot vier fasen van economische ontwikkeling, te weten a. de pre-industriële fase, b. de overgangsfase, c. de industriële fase en d. de post-industriële fase 1).

De regionaal-economische problematiek begint zich als regel te manifesteren gedurende de overgangsfase: het probleem van de onderontwikkelde gebieden, die bestaan naast gebieden die een snelle economische ontwikkeling doormaken. De industriële fase wordt gekenmerkt door het bestaan van „depressed areas”, gebieden met een economische structuur die gebaseerd is op één of meer niet meer groeiende bedrijfstakken. In de post-industriële fase tenslotte doen zich de problemen voor van congestie en stadsvernieuwing.

Ook al kan voor Nederland in zijn geheel waarschijnlijk wel gezegd worden, dat het zich bevindt in de overgang van fase c naar fase d, toch valt het niet moeilijk in ons land drie typen „probleemgebieden” aan te wijzen: de noordelijke provincies en Zeeland bevinden zich tegen of net in de industriële fase; Zuid-Limburg, Twente en ook gedeelten van Noord-Brabant zijn klassieke

voorbeelden van regio's met een eenzijdige, op een niet-groei-industrie gebaseerde economische structuur, terwijl de drie westelijke provincies — althans het Randstad-gedeelte van de drie westelijke provincies — te kampen hebben met congestieproblemen.

Alleen Gelderland blijft dan in zijn geheel als niet-probleemgebied over. Gelderland is dan ook een zeer heterogene provincie, waarin de kenmerken van alle andere regio's verenigd zijn, maar niet in die mate dat de provincie daardoor een probleemgebied genoemd zou kunnen worden.

Optimale ruimtelijke verdeling

Nu kan men de problemen van de afzonderlijke regio's zien als los van elkaar staande problemen en zich dienovereenkomstig bezinnen op maatregelen van regionaal-economische politiek, maar het is vanzelfsprekend zinnvoller de regionale problemen in een nationaal kader te plaatsen en ze te bezien als het vraagstuk van de optimale ruimtelijke verdeling van economische activiteiten. Voor zover die optimale verdeling niet op natuurlijke wijze tot stand komt, is het dan de taak van de overheid de haar beschikbare instrumenten aan te wenden om tot een re-allocatie van activiteiten te komen.

De cruciale vraag is natuurlijk wat een optimale ruimtelijke allocatie is. Men zou die kunnen voorstellen als een sociale-welvaartsfunctie die gemaximaliseerd wordt onder een aantal randvoorwaarden. Die randvoorwaarden zouden onder andere criteria van „interregionale rechtvaardigheid” kunnen bevatten, zoals een maximaal toelaatbare regionale spreiding rond het nationale werkloosheidspercentage, een maximaal toelaatbare spreiding in de inkomensverdeling enz. Een andere randvoorwaarde zou kunnen stellen dat per agglomeratie de „agglomeration economies” de „diseconomies” niet mogen overtreffen in de optimale allocatie (het vraagstuk van de optimale stadsgrootte). Deze randvoorwaarde zal dan slaan op de congestieverschijn-

selen die zich met name in het Westen voordoen. Onder deze en dergelijke randvoorwaarden zou de te maximaliseren functie uitgedrukt kunnen worden in wat Prof. Lambooy kennelijk onder *reëel* inkomen verstaat.

Geïntegreerde allocatiepolitiek

In dit kader geplaatst moet men de verschillende vormen van regionale politiek ook wel zien als onverbrekelijk met elkaar verbonden. Prof. Lambooy spreekt dan ook van de noodzaak van een geïntegreerde allocatiepolitiek. Een uitdrukking van zo'n geïntegreerde allocatiepolitiek is de verplaatsing van overheidsdiensten (d.i. van diensten die verplaatsbaar zijn: het CBS valt daar naar mijn mening niet onder). Dit is de meest directe manier waarop de overheid kan ingrijpen in de relocatie van economische activiteiten. De overheid vermindert haar eigen activiteiten in een regio waar het relatieve werkgelegenheidsniveau structureel hoog is en voegt die activiteiten toe aan een regio met een structureel lager werkgelegenheidsniveau. Men kan stellen dat in het verleden de overheidsactiviteiten in de eerstbedoelde regio bijgedragen hebben tot een overspannen arbeidsmarkt aldaar, terwijl in de laatstbedoelde regio zelfs na toevoeging van overheidsactiviteiten het werkgelegenheidsplafond nog niet bereikt zal zijn. De overheid zou op deze wijze door kunnen gaan met het verplaatsen van *verplaatsbare* activiteiten totdat het structurele werkgelegenheidsniveau in alle regio's een gelijk percentage van de beroepsbevolking vormt 2). Dat de regering tot deze vorm van *actief* spreidingsbeleid is overgegaan (nadat het *passieve* spreidingsbeleid in 1959 was geïntroduceerd) is mijns inziens een even principiële wijziging in het beleid als de door Drs. Postma in *ESB* van 21 maart 1973 genoemde instelling van het vergunningstelsel dat is ten aanzien van het afremmingsbeleid.

Overplaatsing rijksdiensten

Voor men tot een actief spreidingsbeleid in de bovengenoemde vorm kan overgaan, moet men wel een uitspraak kunnen doen over de verbetering in ruimtelijke allocatie, die het gevolg zal zijn van de overplaatsing van rijksdiensten. Is het wel zo, dat de ruimte-

*) De auteur doceert algemene economie en regionale economie aan de Interfaculteit Bedrijfskunde te Rotterdam-Delft.

1) J. Friedmann, *Regional Development Policy: a Case Study of Venezuela*, John Hopkins Press, 1966.

2) Zie ook: J. J. van Duijn (1972), *An Inter-regional Model of Economic Fluctuations*, Saxon House-Lexington Books.

lijke allocatie hierdoor verbeterd? De regering is kennelijk van oordeel dat dit wel het geval is. De regering is van mening dat de „diseconomies” in het westen des lands groter zijn dan de „economies” die gepaard gaan met de bevolkingsconcentratie aldaar. Er heeft, voor zover mij bekend is, geen kwantitatieve analyse plaatsgevonden om die opvatting te staven. Er zijn wel allerlei negatieve indicatoren, maar daar staan ook positieve factoren tegenover. Naar de binnenlandse migratie-overschotten kijkend, kan men in ieder geval wel vaststellen dat de beide Hollanden sinds 1961 jaarlijks een emigratie-overschot hebben gekend, dat met het jaar — uitgezonderd 1967 — groter is geworden. Er heeft zich sinds 1961 een „marginale decentralisatie” voorgedaan, om de woorden van Verburg te gebruiken, die zich richt op de provincies Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant en sinds de laatste zes jaar ook op Zeeland.

Prof. Lambooy kan dan ook wel stellen, dat 15% van de bevolking in het Noorden in 2000 niet haalbaar is — en er zijn meer regionaal economen en planologen die dat menen — a priori is er echter geen reden om te stellen dat de koppeling van het anti-congestie-beleid aan de verplaatsing van de bedrijvigheid naar het Noorden weinig kans van slagen heeft. De taakstelling is misschien te optimistisch en te weinig realistisch als niet aangegeven wordt a. waarom dan wel 15% van de bevolking in de drie Noordelijke provincies zou moeten wonen en b. in welke mate de voorgestelde instrumenten tot de realisering verwacht worden te zullen bijdragen. De koppeling van beide vormen van beleid past echter juist geheel in de ook door Lambooy genoemde integratiegedachte.

Randsteden

In het betoog van Lambooy klinkt voortdurend de grotere aandacht door die de regering zou moeten hebben voor de problemen van wat hij noemt de Randsteden.

Hij doelt hierbij met name op de problemen van stadsvernieuwing. Nu kunnen volgens de Amerikanen Weimer en Hoyt 3) onder stadsvernieuwing („urban renewal”) drie soorten programma's vallen:

- a. rehabilitation, d.w.z. het weer op peil brengen van bestaande woningen;
- b. conservation, d.i. renovatie van bepaalde woningen en het afbreken en vervangen van andere;
- c. redevelopment, d.i. het afbreken en wederopbouwen van een gehele wijk.

In Nederland wordt een onderscheid gemaakt tussen rehabilitatie en sanering, waarbij onder sanering soms verstaan wordt wat hierboven „conservation” is genoemd, maar vaker nog kaalslag en nieuwbouw, dus „redevelop-

ment”. Prof. Lambooy meent kennelijk dat de regering tot op heden bij stadsvernieuwing alleen maar aan kaalslag en nieuwbouw heeft gedacht, getuige het door hem onder punt 5 genoemde uitgangspunt. De Memorie van Toelichting op de begroting 1973 van Volksgezondheid en Bouwnijverheid spreekt echter andere taal. Daarin vestigt de minister „met klem de aandacht op de instandhouding van de „dichte pakking” in de oudere stadsdelen” en stelt hij verder dat „bij de keuze tussen rehabilitatie en sanering de dichtheid niet alleen in negatieve zin bij de afweging zal moeten worden betrokken”. De problemen van stadsvernieuwing kunnen zich vanzelfsprekend voordoen in iedere stad van enige omvang met een oudere (verouderende) binnenstad en/of woonwijken. Groningen en Maastricht zijn voorbeelden van steden die evengoed te maken hebben met stadsvernieuwing als Amsterdam, Leiden, Den Haag enz. Toch is het zo dat Lambooy alleen wijst op de problemen van stadsvernieuwing waarmee de Randsteden worden geconfronteerd en met geen woord rept over Groningen, Maastricht, Nijmegen of andere steden buiten het westen van het land. Toch is daar ook sprake van verkrotting!

Woningtelling

Lambooy gebruikt vervolgens voorlopige uitkomsten van de woningtelling 1971 (om aan te tonen dat de situatie op de woningmarkt een der belangrijkste verklaringen is. Verklaring waarvoor? Voor de veroudering van de bevolking in de Randsteden? Als er zo een verband is, dan zal de causaliteit eerder omgekeerd zijn). Hieruit blijkt dat de 4 grote steden een nogal hoog percentage vóór 1960 gebouwde woningen hebben op het totale woningbestand 4). Maar is dat nu zo verbazingwekkend? Het wijst er mijns inziens slechts op dat voor zover er sprake is geweest van stadsvernieuwing in die steden, deze in ieder geval niet heeft plaatsgevonden middels massale nieuwbouw, iets waar Lambooy ook een duidelijk tegenstander van zou zijn geweest. Van Den Haag is bekend, dat het al jaren lang geen bouwgrond van enige omvang meer heeft. Het is niet voor niets dat Zoetermeer gepland is voor 100.000 inwoners en dat Den Haag een aanliggende gemeente als Wateringen nodig denkt te hebben voor de overloop van nog eens 30.000 inwoners.

Als de uitkomsten van de woningtelling iets verklaarbaar maken, is het wel waarom de bevolking in de vier grote steden daalt: het recht op frisse, ruimgebouwde woningen is misschien niet als zodanig vastgelegd, er bestaat wel een behoefte aan dat soort woningen en in die behoefte wordt in toenemende mate voorzien door de overlooptgebieden van de Randsteden. Als voorbeeld wordt

in tabel 1 de bevolkingstoename in de vier grote steden tussen 1959 en 1972 vergeleken met de percentages van vóór 1960 gebouwde woningen.

Tabel 1.

Gemeente	Bevolkingstoename 1959-1972	Percentages vóór 1960 gebouwde woningen
's-Gravenhage	- 81.507	86,5
Amsterdam	- 64.700	81,5
Rotterdam	- 61.007	75,0
Utrecht	+ 22.880	70,5

Bron: CBS

Bevolkingsdichtheid

Nog onthullender is het om te zien (tabel 2) hoe ondanks de bevolkingsdaling in bijvoorbeeld Den Haag de bevolkingsdichtheid aldaar per 1 januari 1972 groter was dan in welke andere gemeente van meer dan 50.000 inwoners ook, wanneer we als (grove) maatstaf voor bevolkingsdichtheid nemen het aantal duizenden inwoners per km² land.

Tabel 2.

Gemeente	Bevolkingsdichtheid per 1 januari 1972
's-Gravenhage	8,07
Haarlem	5,66
Utrecht	5,38
Amsterdam	4,75
Schiedam	4,55
Leiden	4,43

Het moge geen verwondering wekken dat de bevolking in deze steden niet meer toeneemt en bij een verdergaande gezinsverdunding zal de daling van bijvoorbeeld de Haagse bevolking zich ook nog wel enige tijd voortzetten 5). Men kan dit het ontvolken van de Randsteden, of zelfs leegloop noemen, zoals Prof. Lambooy doet, maar men kan ook stellen dat de bevolking in de grote steden teruggebracht wordt tot een niveau waarbij het ruimtebeslag per inwoners meer in overeenstemming is met de wensen die kennelijk te dien aanzien bestaan. Natuurlijk, in de grote steden zal altijd een „dichtere pakking” blijven bestaan. Het specifieke stedelijke milieu, de sociaal-culturele voorzieningen en de diversiteit van het arbeidsaanbod zullen hun aantrekkingskracht blijven uitoefenen. Het is echter niet ondenkbaar dat in hun huidige omvang sommige

3) A. M. Weimer en H. Hoyt, *Principles of Real Estate*, 5th ed., Ronald Press.

4) Hoe staat het overigens met de buiten het Westen gelegen steden?

5) In een reactie op een interview in *NRC Handelsblad* van 3 februari jl. geeft de heer E. J. ter Meulen enige cijfers ter verklaring van de toename in oppervlakte bestemd voor bewoning over de afgelopen 25 jaar. Van deze toename kan volgens hem 38% worden toegeschreven aan de bevolkingsgroei, 26% aan de verlaging van de gemiddelde woningbezetting, terwijl de overige 36% moet worden toegeschreven aan de verwerking van de behoefte aan meer ruimte en in rond de woningen.

Nederlandse stedelijke agglomeraties nog te groot zijn.

Neutze vond voor de Australische steden dat de optimale grootte ergens tussen de 200.000 en 1.000.000 inwoners moest liggen, maar hoe zou dat voor Nederland zijn? Het is in dit verband interessant te zien dat het NEI in haar onlangs uitgekomen rapport over de ontwikkeling van de Haagse agglomeratie als een van de beleidsalternatieven noemt de ontwikkeling van een geheel nieuw centrum ten oosten van Den Haag (bijv. Bodegraven of Zoetermeer).

Werkloosheid in de Randsteden

Prof. Lambooy spreekt ook van de *groeïende* werkloosheid in de Randsteden. Het is inderdaad waar dat de werkloosheid van de mannelijke beroepsbevolking tussen bijvoorbeeld februari 1972 en februari 1973 iets is gestegen in de drie westelijke provincies, terwijl de werkloosheid in het Noorden daalde bij een gelijkblijvend landelijk percentage, maar het werkloosheidspercentage was eind februari 1973 in Drenthe nog steeds 7,5 en dat in Noorden Zuid-Holland 3,2 6). Voeg daarbij dat thans de conjunctuur weer aantrekt, dat een deel van de huidige werkloosheid seizoenwerkloosheid is en dat een econoom als Prof. Schouten een over het hele land goed gespreid werkloosheidspercentage van 2 het gunstigst acht en men vraagt zich af of een zin als „Ook daar groeit de werkloosheid!” niet wat misleidend is.

Prof. Lambooy is met name bevreesd voor een mogelijke verdere toename van de werkloosheid onder kantoorpersoneel als gevolg van verdere automatisering in de tertiaire sector. Een andere, zeer onlangs uitgekomen, nota — die van de Regionale Raad voor de Arbeidsmarkt over de werkgelegenheid in de provincie Zuid-Holland — uit echter juist bezorgdheid over de bij ongewijzigd beleid te verwachten toename van de werkgelegenheid in de dienstensector. Deze zou tot 1980 60.600 arbeidsplaatsen bedragen, terwijl de Raad van mening is dat naar vermindering van die groei tot 41.300 moet worden gestreefd, zodat het eigen natuurlijke aanbod die vraag beter zal kunnen opvangen.

Analytische uitgangspunten

Er zijn meer uitspraken van Prof. Lambooy waartegen men zich af zou kunnen zetten. Met name de uitspraken, die dienen ter illustratie van zijn stelling dat de huidige regionale politiek en ruimtelijke ordening zijn gestoeld op *verouderde analytische uitgangspunten* (elders las ik zelfs: uitgangspunten, die tien jaar geleden al waren verouderd, of woorden van die strekking). Men kan

tegen het in zeven punten door Lambooy gestelde in ieder geval het bezwaar maken dat niet alle zeven punten analytische uitgangspunten zijn te noemen, doch dat onder sommige punten door Lambooy een interpretatie van objectief vaststelbare gegevens aan de regering wordt toegerekend, waarvan ik me ten zeerste afvraag of de regering het met die interpretatie eens zal zijn. Om als voorbeeld maar de eerste de beste stelling te nemen: „men gaat nog steeds uit van een *sterke* bevolkingsgroei”. Objectief kan worden vastgesteld dat de bevolking van Nederland tussen 1 januari 1972 en 1 januari 1973 gegroeid is met 0,87%.

In het licht van het verleden gevonden groeipercentages is dit geen *sterke* bevolkingsgroei. Gezien de huidige *bevolkingsdichtheid* echter kan men heel goed stellen dat iedere positieve bevolkingsgroei te sterk is, want hoe men het ook wendt of keert, het centrale probleem voor Nederland is, dat er eenvoudig te veel mensen wonen op de 33.000 en nog wat km²'s die ons land rijk is.

Al met al ben ik van mening dat Prof. Lambooy een wat erg eenzijdig beeld geeft van de in Nederland bestaande regionale problemen, dat wil zeggen, dat hij zich wat al te eenzijdig opstelt als verdediger van de Randstedelijke belangen. Toch kan niet worden ontkennd dat het uiterst zinvol is dat in zijn stuk nog eens met name de aandacht wordt gevestigd op Prof. Klaassens ideeën aangaande de ruimtelijke verdeling van intra-stedelijke activiteiten 7) en op de noodzaak het aantal kerngemeenten in de stimuleringsgebieden te beperken tot die steden, die op grond van hun huidige omvang in staat kunnen worden geacht agglomeratievormend te gaan werken. Dat de regering te dien aanzien ook in de toekomst sociale overwegingen een rol zal blijven laten spelen bij de bepaling van haar beleid voor de stimuleringsgebieden, blijft een factor van betekenis. Dat is de afweging tussen „equity” en „efficiency”.

Voor het overige is Prof. Lambooy er zelf ook wel van overtuigd, dat een vorm van spreidingspolitiek hoe dan ook is gewenst, getuige zijn opmerkingen „voor de congestie in de Randsteden is er uiteraard geen definitieve oplossing” en „aan een verdere spreiding moet vorm worden gegeven”. En kennelijk is de regering met haar voorstellen tot het invoeren van een heffings- en vergunningenbeleid ook wat deze nieuwe vorm van regionale politiek betreft aan zijn wensen tegemoet gekomen, zij het dat Prof. Lambooy waarschijnlijk net als vele anderen van mening is, dat het voorgestelde beleid nu bepaald niet in alle opzichten selectief is te noemen dat een dergelijk beleid (vanuit de Randstedelijke gemeenten en ook door de

overheid) gecomplementeerd dient te worden met een actief vestigingsbeleid.

J. J. van Duijn

6) Ook is het zo dat het werkloosheidspercentage (van de mannelijke afhankelijke beroepsbevolking) van bijv. Den Haag eind februari 1973 niet boven het landelijk gemiddelde lag (3,7%), al zij onmiddellijk toegegeven dat dit met Amsterdam (4,5%), Leiden (4,8%) en Rotterdam (4,2%) wel het geval was (landelijk gemiddelde 4,0%). Verder is het natuurlijk zo dat in absolute aantallen gemeten de werkloosheid in de drie grote steden thans nog steeds ernstiger is dan in de provincies Groningen, Friesland en Drenthe.

7) L. H. Klaassen, *Urban Planning and its Impact on the Quality of Urban Life in European Cities*, Nederlands Economisch Instituut.

Naschrift

Met dank heb ik kennis genomen van de opmerkingen van de heer Van Duijn, die ik grotendeels als complementair voor mijn artikel beschouw. Wel heb ik opmerkingen bij enkele punten, waarbij m.i. sprake is van welhaast moedwillige interpretatieverschillen. Bijvoorbeeld als hij meent dat ik ten onrechte stel, dat de regering verkeerde analytische uitgangspunten heeft. Tot mijn grote verbazing geeft dan de heer Van Duijn zelf aan, dat objectief kan worden vastgesteld, dat de bevolkingsgroei over 1972 slechts 0,87% was. Daar zit hem nu juist de clou. De regering gaat in haar beleid (nog) steeds uit van een bevolkingsaantal van 17,5 à 20 mln. inwoners voor het jaar 2000.

Eenzelfde type van verkeerde interpretatie is die, waarbij Dr. Van Duijn mijn uitspraak met betrekking tot de grote steden: „ook daar groeit de werkloosheid”, misleidend vindt. Dit is werkelijk onbegrijpelijk. Als de cijfers (ook Van Duijn zelf noemt ze nog eens) voor Amsterdam, Rotterdam en Leiden boven het landelijke gemiddelde liggen en de laatste jaren duidelijk zijn gegroeid, wat is er dan voor misleidends aan? Het is eerder misleidend om deze ontwikkeling te miskennen, want dan kunnen we er niets aan doen.

Voorts is de reactie van Dr. Van Duijn inzake mijn stelling dat de regering te weinig aan renovatie en rehabilitatie *doet* wel erg naïef. Hij „bewijst” het onjuiste ervan door te citeren uit de Memorie van Toelichting bij de *Begroting 1973* van Volksgezondheid en Bouwnijverheid (bedoeld zal zijn Volkshuisvesting). Dr. Van Duijn kent kennelijk nog niet het verschil tussen het „aandacht vragen voor” en het realiseren. Maar de analyse van de *realisering* leert tot nu toe wel anders.

Vervolgens suggereert hij dat de veroudering van de bevolking de verklaaringsgrond is voor de veroudering van

het woningbestand; een onbegrijpelijke stelling. Mij lijkt mijn eigen stelling, dat de veroudering van het woningbestand een belangrijke verklaringsgrond is voor het vertrek uit de grote steden aanmerkelijk plausibeler. In feite onderschrijft Dr. Van Duijn deze stelling in zijn verdere opmerkingen dan ook. De opmerkingen betreffende de noodzakelijke koppeling van anti-congestie-beleid en spreidingspolitiek zijn zeker juist. Ik bedoelde met mijn opmerkingen niet dat deze beide *niet* gekoppeld moeten worden, zoals Van Duijn suggereert. Zoals hij terecht stelt, ben ik juist van mening dat er een geïntegreerd regionaal beleid moet komen. Wat ik stel is evenwel dat *de manier waarop dit thans gebeurt* niet op succes mag rekenen, door het ontbreken van een planningkader, waarin de doeleinden en de middelen nationaal en regionaal op elkaar zijn afgestemd. Als de ondernemers niet naar het Noorden willen, als ze zich niet meer in de westelijke provincies mogen vestigen, dan heeft de overheid niets aan een decongestiepolitiek voor het ontwikkelen van het Noorden.

Ik ben blij dat mijn centrale stelling, mijn „boodschap” zo men wil, namelijk dat bij het regionale beleid in het kader van een geïntegreerde allocatiepolitiek ook aan de (grote) groep van „urbane

armen” moet worden gedacht en niet alleen aan de traditionele „rurale armen”, ook door Dr. Van Duijn niet wordt aangevallen. Dat zou ook verbazing wekken, gezien de grote deskundigheid op het gebied van de regionale politiek en problematiek in de Verenigde Staten, die Dr. Van Duijn in zijn door hem zelf reeds geciteerde proefschrift ten toon spreidt. Wel vraag ik mij af of hij niet wat te gemakkelijk stelt dat onze „grote” steden vermoedelijk nog te groot zijn. De door hem geciteerde Neutze heeft het over Australische steden en komt in ieder geval bij zijn optimum op een „range” van 200.000 tot 1 mln., waarbinnen al onze „grote” steden liggen. Bovendien groeien ze niet meer. Helaas gebeurt dit allemaal in een niet-geplande en wellicht niet bedoelde context. Terecht heeft het onlangs door het NEI uitgebrachte rapport over Den Haag dan ook als ondertitel „planning for decline”. Maar de geplande teruggang zal vooral een probleem worden voor de laagste inkomensgroepen. Een nationale regionale planning zal dan ook hiermee rekening dienen te houden. Als de heer Van Duijn het hier mee eens is dan is het verder niet zo relevant of wij het over allerlei details oneens zijn.

J. G. Lambooy

William L. Henderson en Larry C. Ledebur: Urban economics: processes and problems. Verschenen in de „Introduction to Economics Series” John Wiley and Sons Inc., Sussex, 1972, 211 blz. £ 4,00.

Een recensie-opdracht van de redactie van dit blad voor een werk over stedelijke economie duidt op een ontwikkeling in Nederland waarin de Verenigde Staten ons al een stap voor zijn, en wel in de richting van een erkenning van de problematiek van de stad als veld van studie voor de economische wetenschap; de regionale economie is in dit opzicht al wat verder gevorderd. Wellicht is de oorzaak van dit achterblijven het feit dat onze grote steden pas het laatste tiental jaren de negatieve verschijnselen van sterke groei — verkeers- en parkeerproblemen, luchtverontreiniging, criminaliteit, flatneurose — in de mate zijn gaan vertonen zoals dat in de grote Amerikaanse steden al voor het begin van de jaren vijftig het geval was. Daarom zijn daar ook reeds lange tijd economen bij het oplossen van deze problemen ingeschakeld.

Steeds meer komt men tot de overtuiging dat slechts een centrale coördinerende hand van de stedelijke overheid — bij ons het gemeentebestuur — hulp kan bieden, maar dat deze een immer tekortschietende hoeveelheid dollars tot haar beschikking heeft, terwijl de stedelijke collectieve behoeften vele malen groter zijn en bovendien rangschikbaar naar prioriteit. Buiten deze overheidssector heeft iedere stad dan natuurlijk nog haar particuliere betrekkingen tussen economische subjecten — consumenten, producenten, overheid — die in wezen analoog zijn aan die in een nationale volkshuishouding; in een stad wordt geproduceerd, geconsumeerd, gespaard, geïnvesteerd enz. Kortom, er worden alle activiteiten uitgeoefend welke te zamen het economische proces vormen. Al met al zijn hier derhalve alle ingrediënten aan-

wezig voor een ook voor Nederlandse economen veeleisend, maar uitermate boeiend veld van interesse.

Het verschijnen van dit boek in een Amerikaanse reeks over „Introduction to Economics”, te zamen met werken over zo ingeburgerde onderwerpen als „National Income and Employment Analysis” en „International Economic Problems” duidt reeds op die integratie van de stedelijke economie in de algemene economische theorie waarop de eerste alinea van dit stuk reeds doelde. Evenwel bevindt het meeste van wat er uit de meer gevorderde Amerikaanse literatuur over dit onderwerp naar Nederland komt zich in de vorm van zgn. „selected readings” en zijn er hier maar weinig algemene tekstboeken bekend; daarvan kan worden genoemd het ook in de Verenigde Staten terecht veel gelezen *A Preface to Urban Economics* van Wilbur R. Thompson, dat vrij ver gaat in de economische analyse van de stad.

Zo ver gaat het hier te bespreken boek niet, maar daarvoor is het dan ook als elementair en inleidend bedoeld. Het is verdeeld in twee hoofdonderdelen, waarvan het eerste, dat dezelfde titel heeft als het gehele boek, de eerste vijf hoofdstukken omvat. Hoofdstuk 1 „Introduction: The City and Economics” is een korte algemene inleiding tot het begrip „stad” en de voornaamste economische problemen welke op dat begrip betrekking hebben, zijnde de grote onderlinge afhankelijkheid als gevolg van de sterke specialisatietendens en de grote verscheidenheid van de economische relaties tussen de stedelijke subjecten. Tegenover deze problemen worden dan meer algemene doelstellingen geplaatst als het nastreven van efficiency, inkomensgelijkheid, stabiliteit en groei, en wordt de vraag gesteld — aan de hand van auteurs als Boulding en Hoch — in hoeverre hier een aanrakingsveld ligt met de specifiek stedelijke — in het bijzonder de sociale — doelstellingen. Hoofdstuk 2 „The Urban Perspective — Its History and Future” geeft een historische ontstaansschets van de grote Amerikaanse steden; de auteurs trachten — aan de hand van cijfers van het Homer Hoyt Institute te Washington — te voorspellen hoe de toekomstige ontwikkeling onder de invloed van demografische, geografische en technische factoren zal worden, en verwijzen daarbij naar de ook in Nederland bekende auteur Lewis Mumford en zijn levensloop-van-een-grote-stad van Eopolis (in het verleden) via Polis en Metropolis (in het heden) en Megalopolis (nabije toekomst) naar Tyrannopolis en ten slotte Nekropolis; een niet bepaald opwekkend vooruitzicht.

Wat theoretischer is hoofdstuk 3: „The Structure of Economic Activity in Urban Areas”. Na de economische hoofdkarakteristieken van enige grote Amerikaanse steden te hebben opgesomd passen de auteurs het vereenvoudigde multiplier-model uit de Keynesi-

aanse theorie toe op het stedelijke economische proces. De economische rol van de stedelijke overheid wordt bezien en het begrip „economische groei” krijgt aandacht, zij het wat erg globaal; de verdeling in „progressieve” en „niet-progressieve” industrieën als resp. wel- en niet-stimulatoren van stedelijke groei is vrij arbitrair. Het hoofdstuk is als geheel dus macro-economisch van karakter; hoofdstuk 4 „The Economic Functions of the City” sluit er wat meer micro-economisch bij aan. Het is een elementaire begripsvorming van wat in de meer gevorderde stedelijk-economische theorie geldt als de „location theory” — belangrijk ontwikkeld door Isard en Alonso — de theorie van de vestigingsplaatskeuze, waarbij schalen en agglomeratie-voornadelen een belangrijke rol spelen zowel voor bedrijven als voor inwoners bij de keuze van hun woonplaats; deze laatste krijgen hierbij naar verhouding wat weinig aandacht. Het is vreemd dat de auteurs in dit hoofdstuk een soort tabellarische weergave van de verschillende vormen van schaal- en vestigingsplaatsvoordelen hebben gebruikt die het lezen remt en veel beter in de tekst had kunnen worden geïntegreerd. Hoofdstuk 5 „The Failure of the Market as a Regulator Decision Maker” handelt over de oorzaken en gevolgen van het tekortschieten van het marktmechanisme bij een doelmatige

aanwending van de stedelijke hulpbronnen, hetgeen een belangrijke oorzaak is van vele stedelijke problemen en van de noodzaak van ingrijpen door de overheid. Deze noodzaak berust vooral op het verschijnsel van de externe effecten — waarbij het prijsmechanisme is uitgeschakeld — dat als gevolg van de relatief grote dichtheid van een stad in de stedelijke economie sterker speelt ten opzichte van alle andere vraagstukken dan in de nationale economie. Het is nu de taak van de stedelijke overheid om te trachten deze nadelige effecten zoveel mogelijk tegen te gaan en de auteurs bespreken enkele beleidsmaatregelen waaruit een keuze zou kunnen worden gedaan.

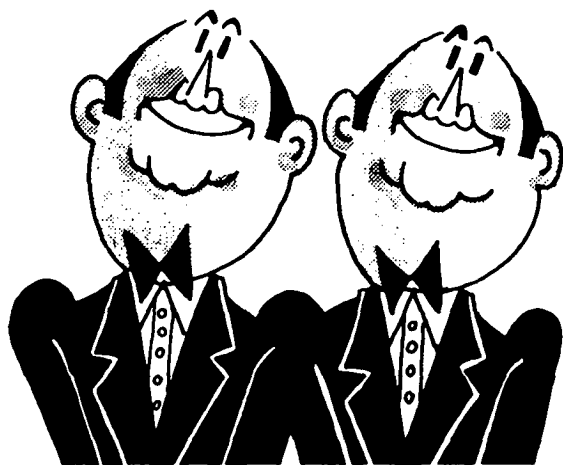
Het tweede hoofddeel dat tot titel heeft „Urban Economic Problems” bestaat uit de hoofdstukken 6 t/m 10. Hoofdstuk 6: „Urban Public Services — Costs and Revenues” gaat in zijn geheel over de stedelijke overheid, in het bijzonder over het probleem van de gemeentefinanciën. Besproken worden de oorzaken van de uitgavenstijgingen die ook in de grote Amerikaanse steden gedurende de laatste jaren hebben plaatsgevonden, de ondeelbaarheid van de overheidsdiensten — het voornaamste kenmerk daarvan is immers de niet-splitsbaarheid in aan de verbruikers via de markt verkoopbare eenheden — en de zeer beperkte financiële speelruimte welke de lagere

overheden via de gemeentebelastingen resten. (Als gevolg van een drukfout zijn in de slotalinea van dit hoofdstuk op blz. 117 de 2e en 3e regel van onderen verwisseld; de gehele slotalinea moet luiden:

„If the total financial dimensions of the urban crisis are to be managed, there must be concurrent revenue and structural responsibility changes in local government funding to accomplish any improvement in the urban fiscal condition”.

Hoofdstuk 7 „Urban Transportation — a Mobility Problem” heeft tot thema de problemen welke ontstaan bij het zich verplaatsen van mensen in de stad. De behoefte aan vervoer verschilt in zoverre van die aan goederen in het algemeen, dat zij een afgeleide is; mensen reizen als regel altijd om een zeker doel te bereiken. In de meeste gevallen is dat het woon- en werkverkeer dat in hoofdzaak de verkeers- en vervoersvraag bepaalt. De auteurs schetsen hoe in hun land — en dat geldt ook voor de meeste Westeuropese landen waaronder het onze — daaraan is tegemoetgekomen: de sterke opkomst van de auto als gevolg van de gestegen welvaart stimuleerde de wegenbouw, hetgeen echter in het bijzonder in de binnensteden verkeerscongesties teweegbracht. Dit gaf de overheid aanleiding tot datgene wat zij al veel eerder had moeten doen, nl. een beleid voeren tot afrem-

Gelijk zoekt zijns gelijk.

Mogen we alstublieft? Want in welk blad bestaat er zo'n onderlinge "gelijkheid" tussen lezer en adverteerder als juist in het goede vaktijdschrift? Probeer maar eens een campagne in dit NOTU*-tijdschrift. Wedden dat we gelijk hebben?

* Nederlandse Organisatie van Tijdschrift-Uitgevers

gemeente amersfoort

Voor het bevorderen van de planning, het stimuleren van planningactiviteiten en het coördineren daarvan, vraagt de gemeente Amersfoort een

PLANNINGDESKUNDIGE

die na inventarisatie en analyse van bestaande en voorzienbare behoeften en ontwikkelingen

- het bestuur, diensthoofden en afdelingschefs adequaat informeert;
- planning introduceert en stimuleert;
- plannings van deelactiviteiten verzamelt, analyseert en op elkaar afstemt;
- toeziet op de uitvoering van de planning en deze begeleidt.

Sollicitanten voor deze functie zullen moeten beschikken over goede contactuele eigenschappen; ze moeten zich vaardig weten uit te drukken, leiding kunnen geven, overtuigingskracht bezitten en ook enigszins didactisch bekwaam zijn. Een wetenschappelijke scholing en praktische instelling worden verondersteld. Voor het vervullen van de functie is een grondige kennis van en ervaring met bedrijfsorganisatie en planningmethodieken vereist en wordt enige kennis van elektronische dataverwerking op prijs gesteld.

Voor deze functie wordt een salaris geboden in overeenstemming met de belangrijkheid. Een psychologisch onderzoek maakt deel uit van de selectieprocedure.

Informatie over de functie kan worden verkregen bij de gemeente-secretaris, telefoon 03490 - 36214.

Sollicitatiebrieven onder vermelding van nummer 155 te richten aan burgemeester en wethouders van Amersfoort, Westsingel 43.

ming van het auto-spitsverkeer in de steden en invoering en subsidiëring van openbaar tram-, bus- en railvervoer. Directe oplossing van de problemen heeft dit echter allemaal nog niet gebracht, maar voortzetting van die gedragslijn naar de toekomst biedt perspectieven. Deze reële redenering komt er in het hoofdstuk goed uit en de behandeling van dit concrete onderwerp is dan ook veel fundamenteler dan de voorgaande meer algemene vraagstukken, te meer omdat er hier ook sprake is van een duidelijk gerichte visie.

Hoofdstuk 8 „Urban Housing — Problems and Policy” gaat over het belangrijkste probleem van iedere stad, hetzij groot of klein, namelijk de huisvesting. „Problems” vormen het tekortschieten van het woningaanbod, welk aanbod wordt bemoeilijkt door de steeds stijgende bouw- en rentekosten — bij de immer toenemende vraag, nog niet eens zo zeer in kwantitatieve als wel kwalitatieve zin. Als „policy” daartegen is op korte termijn het door de overheid zelf bouwen van goede en betaalbare woningen en

daarnaast het entameren van stadsvernieuwingsprojecten in grote en dichtbevolkte steden. Voor een positieve regulering van de woningmarkt op lange termijn zien de auteurs echter een inkomenspolitiek — die het gezinnen met lage inkomens beter mogelijk maakt huizen te kopen en te huren — als de enig juiste politiek. Ook hier bestaat, evenals bij het vervoersvraagstuk, een sterke overeenkomst met de Nederlandse situatie, met dien verstande dat wij de rassendiscriminatie, die in de VS een belangrijke oorzaak is van onvoldoende huisvesting, in veel mindere mate kennen. Evenals het vorige hoofdstuk dat ook een meer micro-economisch getinte analyse bevatte, geven de auteurs een goed inzicht in de problematiek hiervan.

Een voortzetting daarvan vormt hoofdstuk 9 „The Economics of the Ghetto”. Een „ghetto” is een veel uitzichtlozer begrip dan een „slum” (achterbuurt); omdat alle produktieve krachten eruit zijn weggetrokken en er niets meer voor in de plaats komt, blijft het een geïsoleerde — meestal op grond van ras

— en verpauperde enclave in de stedelijke gemeenschap. Aan de hand van cijferreeksen wordt aangetoond hoe erg dit probleem in vele grote Amerikaanse steden is. Ook hier ligt een (zeer moeilijke) taak voor de stedelijke overheid om te trachten de kwaliteit van het bestaan te verbeteren. Beter dan het streven naar verhoging van het inkomen en de werkgelegenheid van de ghettobewoners is een beleid dat erop is gericht de ghetto's „open te breken” en te elimineren, al kan dit op politieke weerstanden, in het bijzonder van de kant van militante negerorganisaties, stuiten.

Hoofdstuk 10 „The Dilemma and Future of the City” laat tenslotte nog eens zien hoe de sociale en economische betrekkingen in een stad zouden functioneren indien het prijsmechanisme er volledig vrij kon werken. Dat kan gebeuren als aan een tweetal voorwaarden wordt voldaan, nl. beschikbaarheid van meer statistische informatie, en de mogelijkheid het prijsmechanisme zodanig te corrigeren dat in sociaal opzicht meer gewenste resultaten worden bereikt. In het

GEMEENTE LEEUWARDEN

vraagt een

STATISTISCH MEDEWERKER

die zal worden verbonden aan de secretariaafdeling welke o.m. is belast met organisatie, automatisering en planning.

Hij zal zich in nauwe samenwerking met bij de gemeente reeds werkzame onderzoekers, bezighouden met het verzamelen en rubriceren van de voor een verantwoorde beleidsadviesing en beleidsvoering benodigde statistische gegevens.

Wij vragen: Het bezit van — c.q. vergevorderde studie voor — het diploma Statistisch analist, alsmede ervaring op het terrein van demografische, sociaal culturele en sociaal economische statistiek.

Wij bieden: Een salaris, afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring, van maximaal f 2.688,— bruto per maand; 7% vakantietoelage; opname in het I.Z.A. (ziektekostenverzekering)

De premie AOW/AWW komt voor rekening van de gemeente.

Belangstellenden kunnen hun sollicitatie richten aan Burgemeester en Wethouders van de gemeente Leeuwarden onder vermelding van het nummer PZ 73/19 in de linkerbovenhoek van de enveloppe.

algemeen zou volgens de auteurs „stedelijke economische politiek” gericht moeten zijn op het bereiken van micro-economische evenwichts-situaties. Een beschouwing over tot welke soorten steden een volledige specialisatie van stedelijke functies kan leiden, sluit het hoofdstuk en daarmee het gehele werk af.

Dat gehele werk roept wat vragen op. Het is volkomen te billijken dat het gebeuren in de microsfeer van een stad belangrijke aandacht krijgt en de hoofdstukken over deze onderwerpen zijn dan ook, zoals bij de hoofdstuksgewijze bespreking reeds is gesteld, de meest analytische en daarmee de beste. De hoofdstukken die over algemene principes gaan, en waarbij dan ook macro-economische beschouwingen thuishoren, geven tot minder enthousiasme aanleiding. Vaak rijst de indruk dat de paragrafenindeling in de hoofdstukken vrij willekeurig tussen de tekst is geplaatst, zodat de lezer meermalen de vorige bladzijde moet omslaan om te weten waar hij over

leest, te meer daar de tekst vaak weinig homogeen is. Dat de auteurs veel verwijzen naar andere auteurs is gebruikelijk, maar dat mag niet leiden tot het overnemen van hele passages vaak ter lengte van een halve bladzijde, en het daarmee laten vertellen van het eigen verhaal door een ander.

Naast deze meer technische bezwaren blijft de hoofdvraag of de titel van het boek de inhoud van het boek wel dekt. Het antwoord moet grotendeels ontkenkend luiden. Wie wil weten of — en zo ja hoe — het mogelijk zou zijn het analytisch begrippenapparaat dat de economie tot haar beschikking heeft toe te passen op het studieveld dat „het functioneren van de stad” heet, wordt teleurgesteld en kan veel beter te rade gaan bij het reeds genoemde werk van Thompson of in de wat kleinere en goedkopere Penguin-pocket van Harry W. Richardson: *Urban Economics*.

Het gebrek aan zo'n fundamentele macro-

economische benadering en het noemen van alleen maar verschijnselen die verder niet worden verklaard, mag dan wellicht worden geëxcuseerd door het elementaire en inleidende karakter van het werk, maar juist voor de categorie lezers die daaraan behoefte heeft, zoals beginnende studenten, dient een auteur nóg veel fundamenteeler tewerk te gaan dan voor meer gevorderde lezers.

Wie van het boek ondanks dit alles toch veel nut kunnen hebben, zijn medewerkers aan stedenbouwkundige projecten, zoals ontwerpers, verkeersingenieurs en planologische onderzoekers. Voor hen blijkt veelal behoefte te bestaan aan meer inzicht in en informatie over het economische aspect van het functioneren van de stad welke zij bestuderen. Het boek geeft dit inzicht. Misschien wel iets om bij de volgende druk in het „Voorwoord” te vermelden.

H. N. Hoogendonk

STEDENBAND TWENTE

Twente is een dynamisch, zich herstructurend gebied met 500.000 inwoners. Door de gespreide bebouwing met vele woonkernen is er een vrijwel unieke combinatie van wonen en werken ontstaan. Mede door de uitstekende onderwijs- en culturele voorzieningen, de in aanleg zijnde snelwegverbindingen en de zuivere lucht ontwikkelt Twente zich tot een gebied met aantrekkingskracht voor hoogwaardige werkgelegenheid.

GEWIJZIGDE OPROEP

Het **Samenwerkingsorgaan Stedenband Twente** vraagt voor spoedige indiensttreding

STAFFUNKTIONARIS DIENSTEN PROMOTION

Taak: Het op basis van beleidsaanwijzingen bevorderen en aantrekken van activiteiten en werkgelegenheid in de dienstensector.

Eisen:

- academische opleiding bedrijfswetenschappen of gelijkwaardig kennisniveau
- bedrijfservaring in dienstverlenende bedrijven
- goede contactuele eigenschappen
- zelfstandige werkhouding
- hoog werktempo en goed verbaal uitdrukkingsvermogen.

Salaris: Nader overeen te komen.

Het dienstverband wordt aangegaan met de gemeente Enschede. De gebruikelijke gemeentelijke rechtspositieregelingen zoals IZA-ziektekostenregeling en het verplaatsingskostenbesluit zijn dan ook van toepassing.

Aan de toewijzing van een woning zal eventueel medewerking worden verleend.

Een psychologisch onderzoek maakt deel uit van de selectieprocedure. De resultaten hiervan worden - desgewenst direct na afloop - met de sollicitanten besproken.

Belangstellenden voor deze functie kunnen binnen een week na het verschijnen van dit blad een sollicitatieformulier aanvragen bij het bureau Personeelskeuze van de Secretarie (postbus 20, Enschede) onder vermelding van vacaturenummer 16.

de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
t.b.v. de Centrale Afdeling Economische Zaken

economisch medewerker (mnl. / vrl.) vac. nr. 3-1193/0936

Taak: opstellen van nota's inzake economische vraagstukken op het gebied van de bouwnijverheid; overleg plegen met andere instanties over onderwerpen die de volkshuisvesting en de bouwnijverheid betreffen; optreden als secretaris voor de werkgroep weg-, spoor- en waterwerken van het Bouwberaad en bij departementale of interdepartementale gesprekken.

Vereist: doctoraal examen economie, b.v.k. met hoofdrichting conjunctuurleer en keuzevakken statistische analyse en/of econometrie. Enige jaren ervaring b.v.k. op het gebied van meerjarenplanning.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 3183,- per maand.

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat
t.b.v. het Secretariaat van de Commissie Vervoervergunningen

economisch medewerker (mnl. / vrl.) vac. nr. 3-1166/0936

Taak: beoordelen van de bedrijfsresultaten van ondernemingen, werkzaam in het goederenvervoer over de weg en te water, alsmede zelfstandig verrichten van studies betrekking hebbende op onderdelen van de vervoerseconomie.

Vereist: kandidaatsexamen economie of SPD I met gevorderde studie SPD II.

Standplaats: 's-Gravenhage (Benoordenhout).

Salaris, afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring, tot max. f 2060,- per maand.

Tel. inlichtingen onder nr. (070) - 24 43 88, toestel 29.

Schriftelijke sollicitaties onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 7% vakantietoelage